

LA CERÀMICA GRISA MONOCROMA DE MAS GUSÓ (BELLCAIRE D'EMPORDÀ)

JOSEP CASAS I VICTÒRIA SOLER

Laboratori d'arqueologia i prehistòria (Institut de Recerca Històrica. Universitat de Girona)

Resum

Mas Gusó és un jaciment que, a causa de la seva llarga ocupació (des del neolític final fins al segle III de la nostra era), permet endegar estudis de tota mena sobre diversos aspectes de la seva llarga evolució i, no cal dir-ho, sobre la cultura material i especialment sobre les diverses produccions ceràmiques que en el decurs dels segles es van acumular en el sediment arqueològic dipositat damunt la petita elevació que constitueix en nucli dels successius assentaments.

Pel que fa al període que coincideix amb la fundació i primers anys de vida de la Palaia Polis d'Empúries, un dels trets més remarcables és la presència de les produccions colonials més antigues, entre les quals hi ha la ceràmica grisa monocroma que estudiem en aquest treball, autèntic fòssil director per datar, especialment, els nivells del segle VI aC.

Paraules clau

Mas Gusó, Empúries, grisa monocroma, ibèric, etrusc.

Abstract

Mas Gusó is a long-occupied archaeological site: from the Late Neolithic down to the end of 3rd century AD. This feature is able to carry on many varied kinds of researches about several aspects of its dilated evolution and, of course, the material culture, particularly the ceramic productions deposited along the centuries in the archaeological stratigraphy of the hill that constitutes the core of the successive settlements.

Regarding the time that coincides with the foundation and the early life of the Palaia Polis of Empúries, one noteworthy feature is the presence of the most ancient colonial productions; among them there is the Greek Grey Monochrome pottery, which is studied in this paper. This production is an important index fossil for dating, particularly, the levels of the 6th century BC.

Key words

Mas Gusó, Empúries, Monochrome grey pottery, Iberian, Etruscan.

INTRODUCCIÓ

Entre les diverses produccions de ceràmiques colonials que arriben a mas Gusó¹ a partir del segle VI aC, té un pes específic considerable la ceràmica grisa monocroma que, com ja és sabut, ha rebut diverses denominacions en el decurs dels darrers cinquanta o seixanta anys; des de *bucchero* eòlic a grisa focca, jònio-focca, ligur, etc., fins que es va consensuar i consolidar el terme *grisa monocroma* a partir dels treballs de Benoit, Py i Nickels, els anys 1965, 1974 i 1978, respectivament (vegeu bibliografia). A la península Ibèrica, aquesta denominació es va introduir amb un treball sobre totes les ceràmiques grises del territori, abastant un llarg període i diverses produccions (Aranegui, 1975), encara que alguns anys després s'utilitzés el nom genèric de ceràmica grisa a torn, a fi de poder aplegar una diversitat de produccions fenícies, gregues i ibèriques de diverses èpoques (Roos, 1982).

L'origen d'aquest tipus de ceràmica l'hem d'anar a cercar a les colònies d'Àsia Menor, i ben aviat fou imitada a les colònies focces de la Mediterrània occidental, reproduint les formes originals, adoptant-ne de noves i singulars (segurament d'origen o influència indígena), i reinterpretant-ne d'altres, en funció del taller, zona de producció i època. En qualsevol cas, a part de matisos específics i locals, originalment és una producció molt homogènia, tant des del punt de vista tècnic com des del tipològic, amb poques variacions sobre els models que podríem considerar estàndards, la qual cosa permet reconèixer-la i classificar-la a primer cop d'ull.

D'una banda, la pasta és de color gris, adoptant tot el ventall de tonalitats en funció del lloc on es van modelar les peces i el procés concret de coccio. En algunes variants pot tenir un color marró més o menys fosc, ja sigui a l'interior de la fractura o a la superfície. La pasta sol ser molt fina i ben depurada, a vegades posada en plecs compactes, espessa, encara que no és estrany veure-hi vacúols, petits punts blancs de calç o petxina engrunada, potser puntets marrons o negres de ceràmica prèviament esmicolada i pols de mica molt fina. És clar que aquesta composició dependrà de la zona concreta de producció i de les característiques naturals de l'argila, encara que molts d'aquests elements solien ser-hi introduïts com a desgreixant.

¹ Les intervencions al jaciment estan incloses en el *Proyecto de Investigación Fundamental no orientada del Ministerio de Ciencia e Innovación* amb la referència HAR2010-16458 ("Del oppidum a la ciuitas. Análisis de un proceso histórico en el nordeste peninsular (II. El período alto-imperial)").

Finalment, la superfície dels vasos era recoberta per una capa d'engalba més o menys espessa, aplicada a pinzell o per immersió, segons els casos, que a vegades pot adoptar l'aspecte visual d'un autèntic vernís, lluent i sabonós al tacte, d'un color entre el gris fosc i el negre.

Com que en principi es tracta d'una producció estandarditzada, ha estat possible elaborar una tipologia bàsica en la qual s'han pogut aplegar quasi totes les formes conegudes i les seves variants, encara que de tant en tant apareixen noves troballes que no casen bé en el repertori establert; segurament es tracta de productes locals que s'aparten dels models corrents o els reinterpreten. Per a l'anàlisi i classificació de les grises de mas Gusó utilitzarem la tipologia consolidada del *Dicocer-1* (Py, dir., 1993), prescindint de les sigles inicials, que ja es donen per conegudes (direm forma 1, 2, 3, etc. i no GR-MONO 1, etc.). Havent estat formulada a partir d'un extens repertori de material, és, sens dubte, la tipologia més completa, tot i que susceptible d'ampliació a partir de noves troballes i variants locals.

És, per tant, un material ben conegut en els assentaments colonials grecs i en els jaciments indígenes de la seva àrea d'influència, sobretot a la zona més pròxima a la costa que abasta Catalunya i el golf de Lleó. Segurament pel fet de tractar-se d'una ceràmica d'origen grec i fabricada en tallers colonials locals (i també ibèrics, ben aviat), les formes genèriques presenten uns matisos particulars que moltes vegades permeten atribuir-les a centres i regions concretes, i determinar-ne grups específics, cadascun amb les seves característiques, com va ser possible fer a la regió provençal i al Llenguadoc (Arcelin-Pradelle, 1984; Arcelin-Pradelle, Dedet i Py, 1982).

El mateix passa al nord-est català quan s'examinen a fons els diversos individus o una forma concreta, que adopta uns acabats específics en funció de la seva zona de troballa i/o producció. Un cas ben clar és el del plat anomenat de vora à *marli*, amb acabats de llavi absolutament diferents si provenen d'Empúries, Ullastret o de jaciments més meridionals (compareu les variants a Garcés *et al.* 2003). Des de fa anys sabem que tant Empúries com Ullastret van elaborar diverses formes de grisa monocroma en els seus respectius tallers, com a mínim, a partir del segon quart del segle VI aC, el primer. Els plats à *marli* procedents d'Empúries difícilment es poden confondre amb la resta, pel perfil específic de la vora, com tindrem ocasió de comentar amb més detall més endavant.

Però, si la identificació de tallers concrets és un avantatge notable per classificar els atuells que hi pertanyen, constitueix una limitació clara a l'hora de trobar paral·lels per a les peces localitzades, sobretot a mas Gusó. El paral·lel

és la mateixa peça. Vegem-ho de nou en el cas del plat à *marli*, que globalment té una evolució evident en el decurs dels segles VI i V aC. Quasi cap dels produïts a la Palaià Polis o dels trobats a mas Gusó (majoritàriament d'origen emporità) es poden comparar amb els dels extensos repertoris del Llenguadoc i el Rosselló; ni tan sols amb els altres jaciments catalans més allunyats. Poden ser contemporanis (de fet, ho són), però el seu acabat és sensiblement diferent i, per tant, no els podem utilitzar com a referència a l'hora d'esbrinar-ne la cronologia. En el cas que estudiem, hem d'emprar altres dades i altres materials que a l'excavació han aparegut associats a les ceràmiques grises.

Es dona la paradoxa que, per al cas d'aquest jaciment, els paral·lels els hem d'anar a cercar a Empúries i, esporàdicament, en alguns fragments d'Ullastret que tenen una vora característica del grup emporità (Garcés *et al.* 2003, núm. 46 i 50). I, per altra banda, els materials locals i d'importació que acompanyaven les grises de Mas Gusó en estrats tancats, confirmen les cronologies de les grises de la Palaià Polis d'Empúries. No podem anar més enllà, perquè els productes emporitans de la fase més antiga geogràficament tenen una distribució molt restringida, que es limita als jaciments que acabem de citar, mentre no apareguin noves evidències o materials inèdits que desconexim. D'altra banda, i malgrat tot, continua essent un material minoritari en aquesta zona en comparació amb altres regions. Els estudis específics sobre grises monocromes del nord-est català es poden comptar amb els dits d'una mà o poc més (Castanyer *et al.* 1999; Aquilué *et al.* 2000; Casas i Soler 2000, 2012 i 2013; Garcés *et al.* 2003). Per tant, el repertori de paral·lels i referències pròximes és molt restringit.

Si bé la majoria de les grises monocromes de mas Gusó tenen el seu origen a la veïna colònia focea, a uns 5 km de distància, un percentatge gens menyspreable van venir de fora. Per les característiques de la pasta i acabats i per la forma específica, desconeguda a la producció emporitana, tenen un origen provençal. Es tracta de bols carenats i paret vertical (forma 3) i alguns fragments de plat à *marli* (forma 4). És possible, pel tipus de pasta, que alguns plats de la forma 2, i algunes copes de les formes 5 i 6 també tinguin un origen provençal o llenguadocià. Altres pertanyen a una producció local, però segurament situada fora d'Empúries o, com a mínim, aliena a la Palaià Polis, sense descartar que s'haguessin elaborat en tallers de la Neàpolis, que van continuar les produccions dels tallers més antics. Són atuell amb pastes grises que s'acosten a les ceràmiques comunes ibèriques a torn cuites en foc reductor, les quals, a la llarga, donaran pas a les anomenades grises de la costa catalana.

Hem estructurat aquest treball en dos apartats, més enllà d'aquesta breu introducció, a fi de poder gestionar i exposar de manera adequada els materials procedents de les campanyes d'excavació a mas Gusó. Es tracta d'una quantitat important de fragments, tenint en compte que ens trobem davant un jaciment indígena de poca extensió (entre 3.000 i 4.000 m²). Entre les campanyes dels períodes 1995-2000 i 2008-2013, han aparegut 790 fragments de grisa monocroma, el 20% dels quals corresponen a formes (vores, bases o nanses). Són els que reproduïm en les diverses figures, ordenats tipològicament.

Part d'aquests materials ja s'havien donat a conèixer en treballs anteriors (Casas, 2001; Casas i Soler, 2000), però gairebé tots els publicats anys enrere provenien d'estrats més recents, alterats amb motiu de les construccions d'època romana i, en general, fora de context. Per tant, pocs elements de datació podíem tenir en aquells moments, i només els paral·lels amb els seus homòlegs d'altres jaciments ens podien donar algun indici sobre la seva cronologia exacta, tenint en compte el que hem comentat fa poc sobre la dificultat de trobar equivalències als individus d'una producció local tan específica i als pocs materials que s'han publicat d'aquest territori.

Ara és diferent. Als pocs indicis i estrats segurs excavats a les campanyes del segle passat, s'hi han d'afegir un seguit d'àmbits posats al descobert des del 2008 fins ara. És cert que continuen sortint fragments de grisa monocroma descontextualitzats, però ha augmentat significativament el nombre d'estrats que no es van veure alterats en el decurs de la llarga ocupació del jaciment. Són sitges, fosses, depressions i nivells intactes, tancats, sense intrusions i amb conjunts de materials abundants i homogenis, que ens permeten datar els respectius estrats de manera força precisa, abastant un ventall cronològic que va des de mitjan segle VI fins als primers decennis del segle V aC. Per aquest motiu, la primera part del treball inclou una relació dels estrats i àmbits amb cronologies segures, en els quals s'han localitzat grises monocromes, a vegades en quantitats notables.

En la segona part analitzarem tots els fragments amb forma seguint la tipologia comunament acceptada del *Dicocer-1*, tal com hem assenyalat abans. Considerem que ofereix més opcions i variants que l'anterior de F. Benoit, sense que li hàgim de minorar el seu mèrit, sinó tot al contrari (Benoit 1965). Ocasionalment, quan convingui, comentarem les característiques de les pastes, les quals, com anirem veient, es redueixen a pocs grups i variants, la major part de les quals es poden incloure en alguna de les categories identificades a Empúries, ja sigui en els grups A i B generals (Aquilué *et al.*

2000, 318-319), o en els tipus A a F més específics (Castanyer *et al.* 1999, 260-263), que també apleguen les produccions provençals i massaliotes.

CRONOLOGIA DELS NIVELLS ARCAICS AMB CERÀMICA GRISA MONOCROMA

S'han localitzat fragments de ceràmica grisa monocroma a 63 estrats del jaciment i, encara que la majoria pertanyen a períodes més recents i es relacionen directament amb l'ocupació ibèrica tardana i baixrepublicana, un nombre molt significatiu pertany al període arcaic, abastant sobretot el segle VI aC i la primera meitat del segle següent, durant la qual aquest tipus de ceràmica sembla desaparèixer de mas Gusó. A continuació exposarem succintament els trets particulars i la cronologia d'aquests estrats, que situem a la planta general (fig. 1).

2022. Nivell superior de farciment d'una antiga sitja situada al centre de la que, segles més tard, seria una de les dependències de les termes romanes. Es va veure afectada tangencialment per la construcció de l'edifici més modern, però sense que s'observin intrusions significatives. Material datable a la segona meitat o darreries del segle VI aC, amb ceràmiques jònies i altres produccions colonials, grises monocromes, ibèriques pintades i ceràmica a mà. S'ha de considerar la part superior de l'estrat 2024.

2024. Farciment d'una gran fossa (que originalment hauria estat una sitja), situada al subsòl de l'edifici termal del segle II de la nostra era. Malgrat això, no s'observen afectacions modernes i el conjunt de material és homogeni i, en tot cas, anterior al segle V aC. Hi ha fragments residuals del bronze final IIIb, ceràmica a mà de la primera edat del ferro, una copa de ceràmica àtica de vernís negre (tipus *vicup*), del darrer terç del segle VI aC o inicis del segle següent, àmfora etrusca de la forma Py 3A/B, al costat de gerres ibèriques decorades amb franges, cercles i cabelleres de pintura vermella, i ceràmica grisa monocroma, amb algunes formes i variants poc habituals i pastes que recorden, en algun exemplar poc comú, les de la ceràmica grisa de la costa catalana, per la seva composició i textura.

2045. Farciment de la part inferior d'una sitja molt afectada per la construcció de l'edifici baixrepublicà. Contenia poc material, amb ceràmica a mà, fragments de gerres ibèriques amb pintura vermella i alguns bocins de grisa monocroma, amb una cronologia poc precisa, a cavall entre els segles VI i V aC.

2046. Fossa afectada per la construcció dels murs de l'edifici tardorepublicà, al límit nord, però amb materials homogenis, a part de poques intrusions de

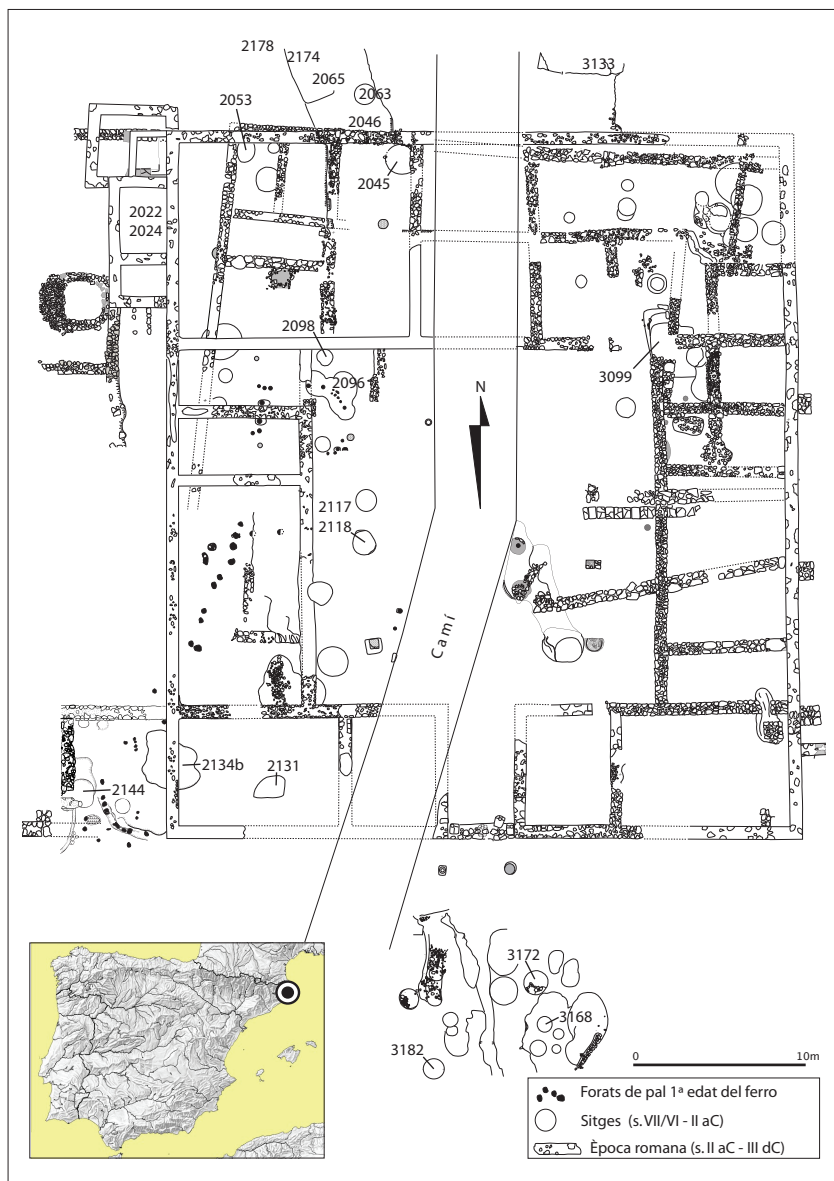

Figura 1. Planta general del jaciment (estructures de totes les èpoques), amb localització dels estrats en els quals s'ha trobat ceràmica grisa monocroma.

les darreries del segle II aC. Conjunt format per àmfores etrusques de la forma Py 3B, amb una cronologia general entre el 625 i el 525, al costat d'una àmfora grega arcaica (tipus Lesbos), que podem datar a la segona meitat del segle VI

aC. A més, un fragment de morter etrusc, amb una franja de pintura fosca dins i fora de la vora, i ceràmica de pasta clara, amb tota probabilitat de procedència massaliota. La ceràmica grisa monocroma és molt abundant, amb un repertori de formes notable, homogeni i amb paral·lels clars a la fase IIIb de la Palaià Polis d'Empúries, en contextos de mitjan segle VI aC (Castanyer *et al.* 1999, 294). No trobem, en aquest estrat de mas Gusó, ceràmica ibèrica a torn (només a mà), ni cap material que s'acosti definitivament a les darreries del segle, com en altres nivells, per la qual cosa considerem que una cronologia de mitjan segle VI aC és la més correcta.

2053. Es tracta d'una sitja farcida inicialment cap a la transició dels segles VI-V aC i alterada cap a les darreries del segle II aC. La ceràmica ibèrica a torn, oxidada i decorada amb franges estretes de pintura vermella és característica de la segona meitat avançada del segle VI aC i la primera del segle V. Les altres produccions locals són les ceràmiques fetes a mà, cuites en foc oxidant/reductor. Les importacions tenen un pes específic limitat, però poden ser una bona base per acabar de collar la cronologia. D'una banda, una vora d'àmfora de Clazomenes, amb el llavi pintat. De l'altra, els fragments de grisa monocroma: una vora de plat à *marli* i una base de plat o copa baixa, d'una forma difícil de determinar.

2063. Farciment de sitja ibèrica tallada a la roca natural, al costat nord del mur perimetral de l'edifici posterior. Materials datats inicialment a la primera meitat del segle V aC, i no sembla possible que es puguin remuntar a les darreries del segle anterior. Trobem ceràmica ibèrica, amb fragments decorats amb pintura vermella formant línies horitzontals primes i espesses, a vegades combinades amb cercles o semicercles fets a compàs. En altres ocasions, ceràmica indígena feta a mà, de qualitats i acabats diversos, però sempre dins un mateix estàndard pel que fa a pastes i acabats. Finalment, diversos fragments de grisa monocroma, amb formes típiques i abundants a mas Gusó en contextos de la segona meitat del segle VI aC, però que perduren clarament fins al segle següent.

2065. Farciment del nivell inferior d'una fossa molt alterada en època romana, però segurament força més antic, per la qual cosa trobem alguns fragments de ceràmica comuna que podrien ser del segle I aC. En tot cas, el conjunt més homogeni, deixant a part les intrusions de l'estrat superior, es data entre la segona meitat del segle VI aC i els primers decennis del segle V aC i conté el repertori més clàssic d'aquest període àmpliament documentat a mas Gusó: ceràmica a mà, àmfora etrusca, ceràmica jònia i grises monocromes.

2096. Farciment de fosses i depressions de mitjan segle VI aC, amb materials colonials, tot i que afectades per la construcció d'un mur romà. El material arqueològic és abundant i està format per un conjunt notable de ceràmiques fetes a mà, sovint amb el cos decorat o ratllat amb una pinta i un cordó imprès a la unió del coll i la panxa; ceràmica ibèrica a torn, amb pintura vermella posada en franges estretes, produccions colonials (jònies i peces centremediterrànies), ceràmica comuna etrusca i un nombre significatiu de grises monocromes.

Tot el conjunt d'aquest estrat és molt homogeni i, com a màxim, hi podríem veure materials residuals una mica més antics (com una vora d'urna que dataríem entorn del 600 aC), que no intrusions més modernes. Tot plegat ens porta a datar el nivell, amb paral·lels clars a la fase IIIb de Sant Martí d'Empúries, a començament de la segona meitat del segle VI aC, sense rebutjar la possibilitat d'allargar la cronologia fins al darrer terç de la centúria.

2098. Farciment d'una sitja, datat entorn del 600 aC o poc després. Entre l'abundant material de l'època, un fragment de grisa monocroma podria ser, senzillament, una intrusió més recent.

2117/2118. Els dos nivells de farciment d'una sitja, el primer dels quals va quedar afectat per construccions del segle II aC, encara que quasi sense intrusions significatives. Contenen els materials més habituals en el jaciment, en contextos genèrics del segle VI aC, amb productes locals fets a mà, que encara presenten característiques arcaïques en el perfil de coll i llavis i que habitualment trobem en nivells de la primera edat del ferro; ceràmica ibèrica a torn i decorada amb pintura vermella (franges, cercles i semicercles fets a compàs), o importacions etrusques (ceràmica comuna i àmfores Py 3A/B i 3C), al costat d'una copa de ceràmica àtica de vernís negre tipus *Vicup*, que es data entorn del 525 aC, morter massaliota, àmfora assimilable al tipus corinti, però de tallers colonials, i ceràmica grisa monocroma. Sembla que aquest repertori dóna prou indicis per situar la data de farciment de la sitja cap al darrer terç del segle VI aC, sense arribar al 500 aC.

2131. Farcit bàsicament modern d'una fossa més o menys quadrada oberta al centre de l'habitació central sud. Conté una barreja de material arqueològic heterogeni (arcaic i romà), amb cronologies diametralment oposades. El conjunt més modern, limitat, és dels segles II-III, mentre que el més antic, relativament més abundant, se situa en un marc imprecís dels segles VI i V aC: molí de vaivé, àmfora ibèrica, urna de ceràmica a mà de llavi amb un suau bisell interior, una pedra d'esmolador i grisa monocroma (plat à

marli), que té els seus paral·lels a Empúries a mitjan i segona meitat del segle VI aC.

2134-b. Farciment inferior d'una fossa irregular situada a la façana sud-oest de l'edifici d'època romana. Repeteix, com a tants altres àmbits que hem anat analitzant fins ara, un repertori clàssic de produccions de ceràmiques locals i importades, característic de la segona meitat del segle VI aC, recollint alguns espècimens residuals una mica més vells.

El material etrusc es redueix a un fragment de ceràmica comuna, una vora d'olla de llavi engalbat, que apareix dins la segona meitat del segle VI aC i esdevé relativament comuna cap a les darreres dècades de la centúria (Py *et al.* 2001, 974 núm. 5126; Py 2009, 45-3), especialment durant el període 525-500 aC i una nansa d'àmfora de forma indeterminada, que podem atribuir al tipus 3A/B genèric. Una gran base d'àmfora de tipus o de forma coríntia (encara que la pasta sembla assenyalar una procedència magnogrega), també es data en un període comprès entre mitjan o tercer terç del segle VI aC. Entre les produccions colonials de ceràmica fina, un bocí de pasta clara massaliota, probablement d'una copa B2 o similar, i alguns fragments de ceràmica grisa monocroma, amb decoració de meandres incisos. L'àmfora ibèrica té la nansa amb secció en $\frac{3}{4}$ de cercle i la ceràmica a mà presenta característiques i acabats diferents dels que solem veure en produccions anteriors a mitjan segle VI aC.

En resum, ens sembla que una cronologia per a tot el conjunt de la segona meitat del segle VI aC, no sabem si gaire pròxima al 500, és perfectament defensible.

2144. Sitja ibèrica. No hi ha gaire material arqueològic, però és tot homogeni i proporciona una cronologia fiable. D'una banda, trobem les ceràmiques colonials, grises monocromes i massaliotes de pasta micàcia (identifiquem bases de copa de peu baix en les dues produccions i el cos d'una gerra de la primera), acompanyades per fragments d'àmfora etrusca (nansa de secció circular de la forma 3A/B). La ceràmica a mà, les ceràmiques ibèriques a torn, decorades amb una o més franges de pintura vermella, i les àmfores casen perfectament en el context de la segona meitat avançada o darrer terç del segle VI aC que ens dibuixa el conjunt sencer de material de l'estrat.

2174/2178. Farciment d'un conjunt de basses irregulars, situades a l'extrem nord del jaciment, originades per l'extracció d'argila durant la primera edat del ferro. S'hi van abocar materials diversos, amb una cronologia que va des del segon quart del segle VI aC fins entrada la segona meitat del mateix segle: ceràmica coríntia, jònia, etrusca, ibèrica arcaica, grisa monocroma i

produccions locals fetes a mà. L'extrem sud es va veure afectat per una altra fossa tardorepublicana, amb materials que van envair el farciment original, però que es poden destriar fàcilment.

3099. Farciment del fons d'una depressió artificial de forma rectangular, retallada a la roca natural. Contenia terres cendroses i diversos fragments de ceràmica datada a la segona meitat del segle VI aC. El material que ens data el farciment és un fragment d'àmfora àtica de figures negres (entorn del 540-530 aC), comuna etrusca, ceràmica de pasta clara massaliota (copa B2 i *olpe*), ceràmiques jònies, ibèriques pintades, grisa monocroma (formes antigues), ceràmica indígena feta a mà i decorada, etc. Tot plegat, ens porta cap al tercer quart o més aviat últim terç del segle VI aC (Casas i De Hoz, 2011, 202).

3133. Nivell situat al fons d'una gran fossa natural a l'exterior de la façana nord de l'edifici romà, amb llims i alguns fragments de *tegulae*. És una mica estrany i segurament afectat pels materials de l'estrat superior, del segle II, que es podrien haver escolat en els llims tous més profunds. En tot cas, encara que hi hagi materials d'època romana, la major part dels fragments de ceràmica són dels segles VI-V aC i algun residual del bronze final IIIb. Amb un repertori limitat, veiem ceràmica ibèrica a torn, pintada, ceràmica a mà (un fragment decorat amb doble incisió i altres amb acanalats) i ceràmica grisa monocroma. A part, un fragment d'àmfora romana i claus de ferro de la mateixa època.

3168. Farciment d'una sitja ibèrica o potser una fossa excavada dins l'estrat de farciment d'una bassa d'extracció d'argila de l'edat del ferro, quan les terres dels nivells més antics ja s'havien consolidat. Aparentment estava farcida amb dos estrats, però es tracta d'un sol nivell, com es pot deduir a partir de la reconstrucció de vasos amb fragments trobats en l'un i en l'altre.

Contenia ceràmica ibèrica a mà i a torn, decorada amb pintura vermella, morter i àmfora ibèrica arcaica i ceràmica grisa monocroma. Considerem que cal datar la formació del farciment a cavall entre els segles VI i V (probablement és anterior al 500 aC), tenint en compte el conjunt de material trobat a l'interior.

3172. Estrat de farciment d'una fossa, reposant directament damunt el fons geològic argilós. Poc material, però suficient per tenir una primera aproximació cronològica: ceràmica grisa monocroma, amb un plat à *marli*, una base de copa i una vora de forma indeterminada, que ens situa, com a màxim, entre les darreries del segle VI aC i la primera meitat del segle V aC.

3182. Farciment d'una sitja ibèrica de cronologia antiga. El material del seu interior, més aviat pobre, també és una mica irregular, encara que el

podem situar a la primera meitat del segle V aC (més aviat, a les darreries del segle VI aC). Estadísticament té poc pes, però identifiquem part d'un bon exemplar de plat à *marli* de ceràmica grisa monocroma, amb la vora decorada amb meandres incisos. Al seu costat, un fragment de gerra o potser un got de ceràmica ibèrica oxidada i decorada amb pintura vermella i tot un reguitzell d'esquerdissos i vores d'urna de ceràmica a mà, que ajuden a veure que es tracta d'un conjunt homogeni, però aporten poca informació complementària.

LA CERÀMICA GRISA MONOCROMA. TIPOLOGIA

Forma 1-2 (fig. 2, 6 a 8). Considerem preferible adoptar aquesta denominació, atès que els tres exemplars de Mas Gusó adopten característiques comunes a les dues primeres formes definides per Arcelin-Pradelle per als productes provençals. D'una banda, es tracta d'un vas obert, tal com és normal en la forma 1, però l'acabat del llavi, que és definitori en la identificació de la forma, és en punt rodó, no gaire més ample que la paret del vas i, en cap cas, obtingut per retall de l'extrem, que sol donar, en la forma original, un llavi angulós a la part interna. Per l'altra, la curvatura de la paret, adoptant la forma d'un plat alt o una escudella, l'acosten a la forma 2, si bé la part superior de la vora no és tan tancada com en els exemplars del segon tipus, ni tan sols en els de la variant 2b, més oberta.

La pasta és idèntica en els tres fragments coneguts i diferent de la de les altres grises monocromes del jaciment: de color gris clar cendrós, no gaire dura, una mica farinosa, molta mica en pols, amb punts blancs i petits vacúols. Superfície erosionada i esclovellada, de manera que han caigut petites làmines superficials que han deixat la superfície rugosa. Recorda la dels exemplars provençals del grup 3 (Arcelin-Pradelle, 1984, 88). Vernís gris fosc, quasi negre, unes vegades ben conservat i d'altres molt erosionat i perdut.

No porta cap mena de decoració, però és normal veure un solc poc profund i ample per sota del llavi, a la part de fora (fig. 2, 6 i 7), i, a vegades, ratlles de tornejat resseguint la paret externa (fig. 2, 8). Pel que fa a les mides, oscil·len entre els 20 i els 25 cm de diàmetre, però només tenim com a referència els nostres tres exemplars i, per tant, ignorem fins a quin punt es poden considerar mides estàndard per a aquesta forma. No coneixem paral·lels per a aquesta variant de forma.

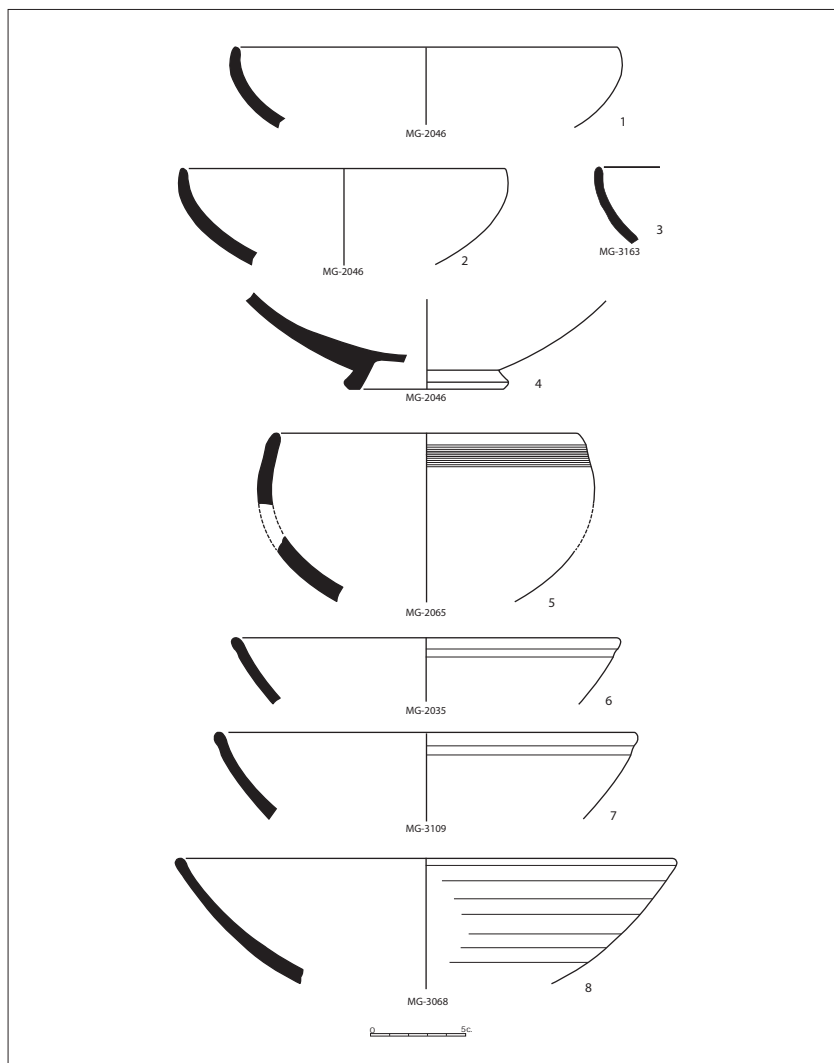

Figura 2. Plats i escudelles de les formes 1 (núm. 6 a 8), i 2 (núm. 1 a 5).

Cap dels fragments de mas Gusó s'ha trobat en estrats antics, sinó que formen part dels materials residuals, fora de context, localitzats en nivells més recents, normalment dels segles II-I aC, per la qual cosa no es poden datar amb seguretat. Sembla, per les característiques de la pasta, que és una forma una mica més recent que la resta d'exemplars de Mas Gusó. La seva absència en els conjunts nombrosos i tipològicament més amplis datats dins

del segle VI o d'inicis del segle V aC, ens fa pensar que té una cronologia més avançada, potser de mitjan o segona meitat del segle V aC. Però els arguments per defensar aquesta cronologia són molt febles.

Forma 2 (fig. 2, 1 a 5). La variant 2a és un plat de parets d'amplada regular, amb la vora una mica tombada cap a l'interior o com a mínim vertical, acabada en un llavi de punt rodó i sense diferenciar. Només identifiquem una base amb seguretat, que probablement pertany al primer plat de la mateixa figura (fig. 2, 1 i 4), encara que no casin a causa de la fragmentació. Té un peu baix per fora i buidat per dins, de manera que la paret del fons és força més prima que la del vas. La superfície de repòs no és gaire ampla si la comparem amb les de la majoria de les bases d'aquesta producció (fig. 11 i 12). Ambdós, vora i base, provenen de l'estrat 2046, de mitjan segle VI aC o poc després, juntament amb el fragment núm. 2 de la mateixa figura 2.

Els tres individus descrits fins ara són idèntics pel que fa al tipus i composició de la pasta i acabats: pasta de color gris més o menys fosc, dura, amb alguns vacüols petits, ben depurada i amb petits punts de calç. Vernís quasi del mateix color que la pasta, una mica més fosc a l'exterior. En canvi, la pasta del fragment núm. 3 de la figura 2, procedent de l'estrat 3163, és de color gris clar, amb punts marrons i blancs, erosionada i esclovellada a la superfície, com sol passar en els exemplars provençals del grup 3, amb una cronologia que s'estén des de la primera meitat del segle VI fins a mitjan segle V aC (Arcelin-Pradelle 1984, 88 i 104). No el podem datar pel context de mas Gusó, ja que és un fragment residual en un estrat format en època baixrepublicana, ni és segur el seu origen provençal.

Els fragments de l'estrat 2046 formaven part d'un conjunt divers, amb més exemplars de grisa monocroma, corresponents a les formes 4, 5, 6 (*var.*), 8a i gerra Empúries 5275, que constitueix una nova forma en el repertori bàsic. En realitat, aquest estrat aplega gairebé totes les formes de grisa monocroma identificades a mas Gusó (excepte la forma 3), i tots els fragments són molt homogenis i presenten les mateixes característiques de pasta, aspecte i acabats. Semblen originàries d'un mateix centre i tot sembla assenyalar que es tracta d'algun dels tallers d'Empúries que van estar actius pràcticament a partir del primer establiment de la Palaià Polis fins a la segona meitat del segle VI (fase IIIa i IIIb), i més enllà, a la Neàpolis. Els altres materials de l'estrat 2046, com hem tingut ocasió de veure a l'apartat anterior, són paral·lels als de la fase IIIb emporitana. En aquest cas, podem situar els tres exemplars de mas Gusó en el mateix període que els de Sant Martí d'Empúries.

Pel que fa a la variant 2d, amb un únic fragment localitzat a mas Gusó, es tracta d'un bol més alt, una escudella de parets robustes, gruixudes i regulars, amb la vora reentrant i acabada amb un llavi en punt rodó. Aquesta vegada, porta una senzilla decoració a la part externa de la vora, per sota el llavi, feta amb mitja dotzena de línies o estries horitzontals, poc profundes, però ben marcades (fig. 2, 5). No és estrany que aquesta variant porti una decoració a la vora, sovint de meandres fets amb pinta (Py, dir., 1993, 446).

La pasta és de color gris, força dura, rugosa a la fractura, amb vacúols i punts blancs. Vernís entre gris i castany, lluent, espès, ben repartit i adherent. No és gaire diferent del de la majoria de grises monocromes de Mas Gusó, encara que potser no pertany a la producció més repetida en el jaciment (amb tota probabilitat, d'origen emporità), a la qual sí que podem adscriure la majoria dels altres fragments de l'estrat. Ens recorda un exemplar provençal, amb la mateixa forma i decoració (Benoit, 1965, fig. 23, 11). Pel que fa a la seva procedència (estrat 2065), es data entre la segona meitat del segle VI aC i els primers decennis del segle V aC, com a màxim. A part d'importacions colonials i del món etrusc, a l'estrat identifiquem diversos fragments de grisa monocroma de la forma 5 i altres de les formes 7 i 8.

Forma 3 (fig. 3). Copa o escudella carenada, amb la part de la vora vertical o lleugerament inclinada cap a l'interior. Encara que el diàmetre mitjà sigui entorn dels 21 cm, no és estrany trobar-ne de mides més petites, quasi mai inferiors als 18 cm i, només en un cas d'una variant poc comuna, de 12 cm de diàmetre (fig. 3, 1). El peu d'aquests vasos sol ser diferenciat, no gaire alt i poc diferent del de la major part de recipients de grisa monocroma, per la qual cosa és difícil identificar-lo entre els diversos fragments de base que s'han trobat al jaciment (fig. 11 i 12).

Pel que fa a l'acabat de la vora o meitat superior del cos, sempre té alguna mena de decoració. La més habitual són els meandres fets amb una pinta d'entre 2 i 6 pues, normalment delimitades a dalt i a baix (o només a baix), per dues o tres línies incises horitzontals. Hem trobat dos exemplars sense els meandres (fig. 3, 11 i 12), a part de la variant poc comuna de mides més petites (fig. 3, 1).

La pasta dels exemplars de Mas Gusó mostra unes característiques comunes i amb poques variants en els diversos fragments: de color gris clar, dura, depurada, amb pols de mica, potser una mica porosa, posada en plecs espessos. No és estrany veure-hi punts foscos de terrissa o argila recremada. Vernís quasi negre, fi i de bona qualitat, lluent, espès, adherit i ben repartit,

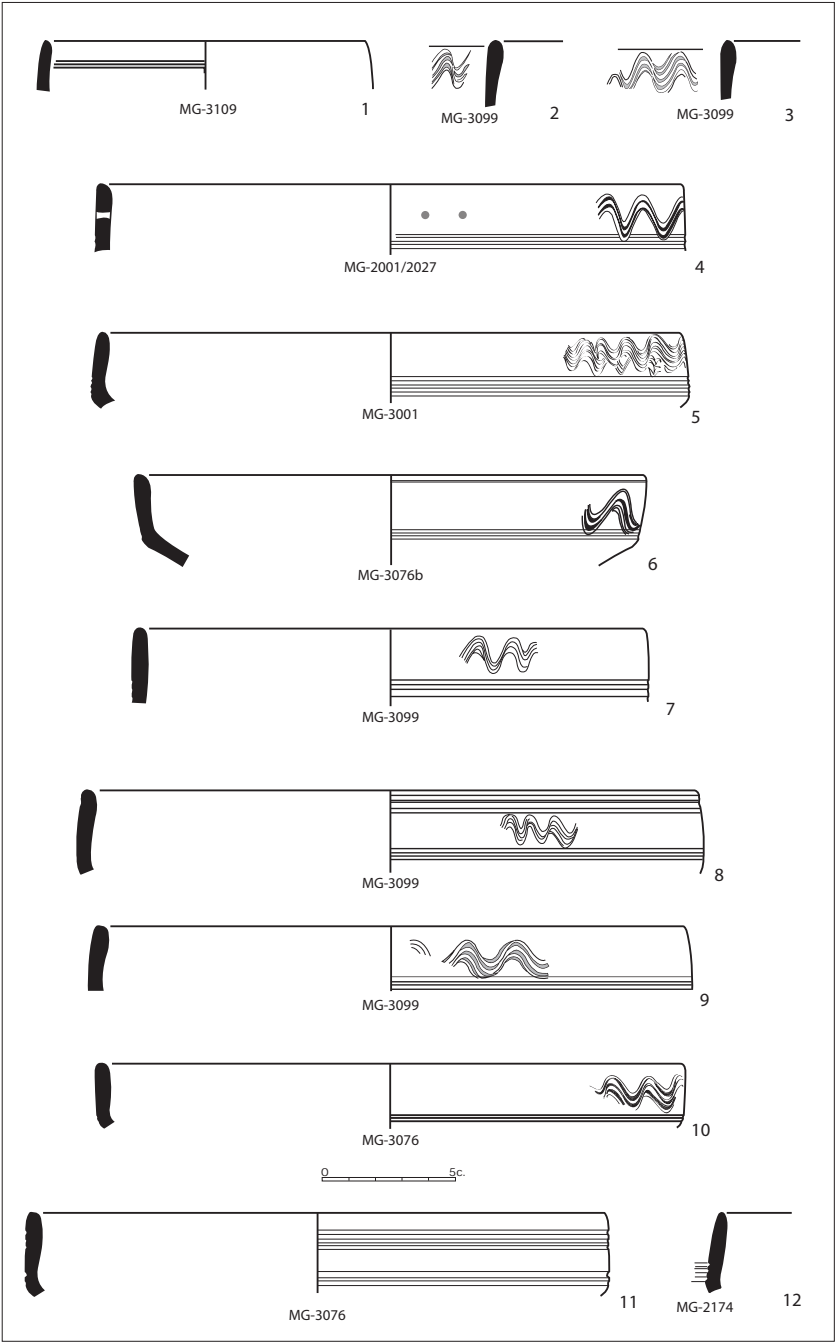

Figura 3. Forma 3 amb la paret exterior decorada.

encara que a vegades estigui una mica erosionat a causa del desgast de la superfície del vas.

Si comparem el seu aspecte, textura i pasta amb la de la majoria de les grises monocromes del jaciment –i malgrat no disposar d'anàlisis petrogràfiques– podem veure que són diferents i que provenen d'altres centres de producció. La major part de les altres formes del jaciment (plats à *marli*, copes, gerres, etc.), amb tota probabilitat provenen dels tallers emporitans, mentre que tots els plats de la forma 3 semblen clarament provençals, sense que sigui possible identificar amb seguretat l'àrea concreta de procedència o la seva atribució a alguns dels grups definits per Arcelin-Pradelle en un treball ja clàssic (Arcelin-Pradelle, 1984). No obstant això, és un fet comunament admès que és una forma gairebé pròpia –si no exclusiva– de l'àrea de Provença o del Llenguadoc.

A Sant Martí d'Empúries és quasi desconeguda, amb només un fragment publicat procedent de les excavacions dels anys noranta a la Palaià Polis (Aquilué, *et al.* 2000, 317-318 i fig. 28, 14), al qual els autors de l'estudi atribueixen un possible origen llenguadocià. A les antigues excavacions de la Neàpolis se'n van trobar diversos fragments que, per la forma, tenen les mateixes característiques i detalls en l'acabat que els de Mas Gusó (Almagro 1949, fig. 13, 25, 44 i 58). A Saint-Blaise o a Pech Mahó –un referent de primer ordre per als materials dels segles VI-V aC–, els diversos exemplars d'aquesta forma s'atribueixen a tallers provençals, tant per la composició de la pasta com per la decoració típica de la vora (Bouloumié, 1992, 190, núm. 505; Gailledrat i Solier, 2004, 110), com succeeix per a la major part dels exemplars dels jaciments del Llenguadoc, que probablement són els més pròxims, des del punt de vista morfològic, als de Mas Gusó i que s'inclouen majoritàriament en el grup 3 de les produccions provençals (Arcelin-Pradelle *et al.* 1982, fig. 13). A l'Ile de Martigues (Baix Roine), hi és abundant a partir de la fundació de l'assentament, en un moment tardà de la segona meitat del segle V aC (Chausserie-Laprée i Nin, 1995, fig. 5 i 6); però no ens ha d'estranyar l'elevat nombre de peces, tenint en compte la seva situació al mig de la regió provençal. La relació de jaciments, recollida en els diversos treballs citats en aquest paràgraf, és molt més extensa, però quasi sempre estan circumscrits a la mateixa àrea geogràfica i poc allunyats de la costa.

Pel que fa a la distribució a mas Gusó, cinc dels onze exemplars provenen de l'estrat 3099 (*supra*), associats a una copa de la forma 6 amb grafit grec (fig. 7, 24), una copa B2 de pasta clara massaliota, bocins de copes jònies de tallers centremediterranis (Villard i Vallet, 1955) i ceràmica indígena, en un

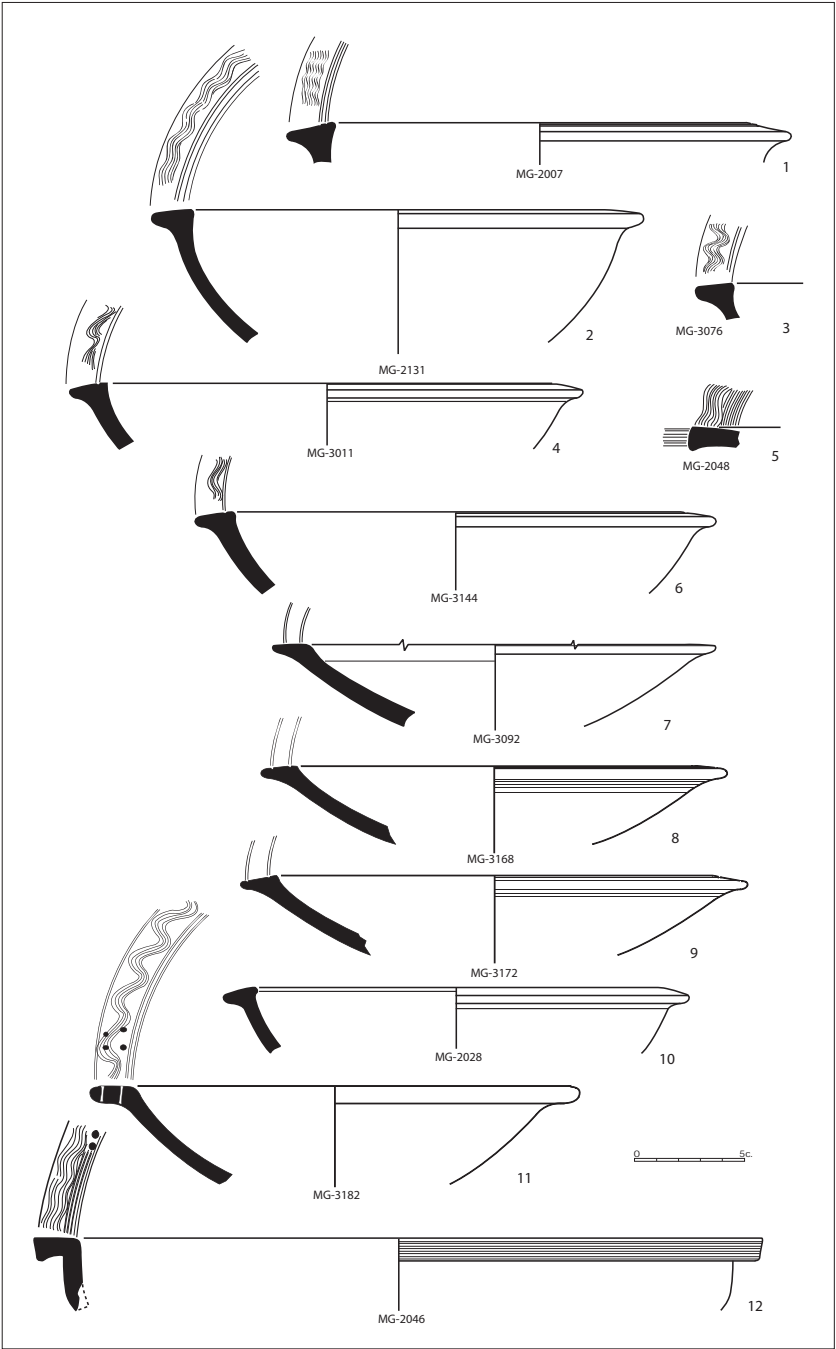

Figura 4. Forma 4. Plats à marli decorats.

context que hem datat en treballs anteriors dins el darrer terç del segle VI aC (Casas i De Hoz, 2011, 201-202), encara que la pervivència d'alguns materials específics es pogués prolongar fins als primers decennis del segle V aC.

Tres fragments provenen de l'estrat 3076/3076b, (fig. 3, 6, 10 i 11). Un nivell format o alterat amb motiu de la construcció de l'edifici baixrepublicà, però que contenia una quantitat notable de materials residuals, majoritàriament del segle VI aC i anteriors: grises monocromes, ceràmica jònia, pasta clara massaliota i bocins de ceràmica indígena a mà, des del bronze final III fins a època ibèrica. Malgrat la presència d'aquests materials antics, que, separats de la resta del conjunt, formen un grup cronològicament homogeni, no podem proposar cap datació fiable, atesa la seva condició de residuals en un estrat remogut cap a les darreries del segle II aC.

Un altre fragment prové de l'estrat 2174 (fig. 3, 12). Un nivell de terres abocades en una antiga fossa d'extracció d'argiles, la qual fou obliterada a mitjan o a la segona meitat del segle VI aC, amb materials diversos –i alguns de molt notables—amb un repertori que va des de la ceràmica coríntia de cap al 570 aC, un escarabeu de Naucratis de la mateixa època, àmfora etrusca una mica més moderna, ceràmica jònia i un repertori ampli de ceràmiques grises monocromes de les formes més habituals, la majoria, originàries dels tallers emporitans.

La resta de fragments provenen d'estrats superficials o molt alterats i, per tant, poca informació cronològica podem obtenir del seu context.

Forma 4 (fig. 4, 5 i 6). És una de les formes més comunes i abundants al nord-est peninsular i al Lenguadoc-Rosselló (Nickels 1978, fig. 1, 3, 4 i 6; Gailledrat, 2000, fig. 2; Gailledrat i Solier, 2004, fig. 64 a 67), mentre que a la regió provençal és francament minoritària, si prenem en consideració els exemplars publicats en els estudis més complets (Arcelin-Pradelle, 1984, fig. 40). A casa nostra, en canvi, és un dels principals referents i la forma més repetida en les diverses produccions de ceràmica grisa monocroma, a la qual s'han pogut dedicar estudis extensos gràcies a l'abundància i varietat d'exemplars (Garcés *et al.* 2003). Es tracta, en definitiva, del plat amb vora à *marli*. És a dir, amb una vora normalment horitzontal i recta (però també n'hi ha de corbades), d'entre 1, 5 i 2 cm. d'amplada, més o menys gruixuda (hi ha una gran varietat d'acabats en el llavi) i sempre decorada en els exemplars de Mas Gusó i d'altres jaciments pròxims.

La decoració pot ser molt senzilla: uns simples cercles o solcs impresos resseguint la vora o, més habitualment, unes impressions en ziga-zaga o

formant meandres delimitats pels solcs impresos a la part interna i externa de la vora plana. Aquests meandres solen estar fets amb una pinta d'entre tres i sis pues, i són característics dels exemplars més antics. No sembla, pel que coneixem del repertori local, que la decoració d'ones anés gaire més enllà de la primera meitat del segle V aC, amb exemplars esporàdics a l'Illa d'en Reixac a la fase del 525-450 aC –no sabem si residuals del període anterior– que tenen un perfil de vora propi dels tallers de la Palaià Polis (Martín i Sanmartí 1976-78, fig. 8; Garcés *et al.*, 2003, núm. 60 i 61). Podem comparar-les amb les peces del rerepaís emporità, una mica més recents (sobretot del segle V aC), i no gaire abundants. Pensem en les aparegudes en un altre jaciment excavat per nosaltres mateixos pocs anys enrere, en el qual la ceràmica grisa monocroma hi és ben representada, amb una quantitat de fragments i exemplars de plats à *marli* suficient per poder fer-ne una avaluació comparativa: Saus II. Ni un sol exemplar de Saus pot ser atribuït als tallers de la Palaià Polis i cap té la vora decorada amb bandes. Els més antics daten del darrer quart del segle VI aC i, els més moderns, de les darreries del segle V aC (Casas i Soler 2012; Casas i Soler 2013).

Hem agrupat els exemplars de mas Gusó d'acord amb diverses variants que podem notar sobretot en l'acabat de la vora: horitzontals, inclinades cap a l'interior o cap a l'exterior, o decorades més o menys profusament. Però hem d'advertir, d'entrada, que aquestes variants no tenen cap relació amb la cronologia dels vasos. Les trobem barrejades en estrats intactes, tancats i ben datats en períodes concrets, amb material abundant que no permet tenir gaires dubtes pel que fa a l'homogeneïtat dels conjunts i la seva absoluta contemporaneïtat. Atès que les característiques morfològiques són comunes a la majoria o a gairebé tots els exemplars, que considerem originaris de tallers emporitans, potser les varietats de llavi o forma les haurem d'atribuir a la manera particular de treballar de cadascun dels terrissaires que es van dedicar a modelar els plats, i no a consideracions cronològiques. De totes maneres, no tots els vasos tenen un origen local i, per alguns trets específics, sembla que dos provenen de l'àrea provençal (fig. 4, 5 i 12). En el cas d'altres fragments de poca categoria i mal conservats ens és impossible proposar un origen clar.

La vora és el tret més característic de les produccions aparegudes a mas Gusó, les quals, com dèiem, sembla que provenen majoritàriament dels tallers de la Palaià Polis. No els trobem quasi mai a cap altre jaciment de la zona i, si n'hi ha, els autors dels respectius estudis les han considerat, també, originàries d'Empúries (Garcés *et al.* 2003, 20-21). Gairebé mai

podrem comparar-los, per la forma de la vora, amb els exemplars d'Ullastret publicats anys enrere (Oliva 1955, 365 i 367; Oliva 1956-57, 318; Oliva 1958, 325), tot i que semblen contemporànies a les de mas Gusó, ja que a vegades els veiem associats a ceràmiques ibèriques pintades i altres materials de la segona meitat del segle VI aC.

A la producció emporitana tan freqüent a mas Gusó (datada entre el 575 i el 540 aC), la secció del llavi és gruixuda a la banda més propera a la paret, adopta un perfil més aviat triangular i s'acaba en punt rodó a l'extrem exterior (fig. 4, 1 a 10, fig. 5, 4 a 8, fig. 6, 6 a 11). És la principal diferència respecte a les peces d'altres tallers o altres àrees de producció, locals o foranes.

Per altra banda, sovint la part interna de la vora és una mica reentrant; unes vegades, amb una anella o protuberància contínua ben marcada (fig. 4, 6 i 10, fig. 5, 4 a 8, fig. 6, 6 i 11), i d'altres, no tan sobresortint, però força ben marcada, de manera que la part interna de la paret, per sota la vora, és una mica bombada (fig. 4, 2 i 4, fig. 6, 7 a 10). Aquestes característiques morfològiques les trobem tant en els plats amb la vora decorada amb ones incises amb una pinta com en aquells que només tenen impresos els solcs resseguint-la tot voltant. L'única variant que no sempre té el perfil intern de la vora engruixit és el plat de parets més rectes i segurament no tan profund (fig. 4, 7 a 9), o els exemplars que probablement no provenen dels tallers de la Palaià Polis emporitana, alguns dels quals constitueixen variants inhabituals o poc conegudes d'aquesta categoria ceràmica (fig. 6, 1 a 4, 12, 13, 14 i 19), o més aviat s'han de considerar originaris de la zona provençal (fig. 4, 5 i 12).

Hem ordenat, en les tres figures dedicades a la forma 4, els diversos exemplars en funció de l'orientació de la vora i la seva decoració, deixant a part espècimens que s'aparten de la forma més habitual, que comentarem més endavant. En primer lloc, anotem els exemplars amb la vora lleugerament inclinada vers l'exterior i decorada amb ones (fig. 4, 1 a 6). Són plats força profunds, però en què cal considerar el model estàndard de la forma. En segon lloc, els de vora horitzontal, també decorada amb ones (fig. 5, a i 5), i els de vora inclinada cap a l'interior i decorada de la mateixa manera (fig. 5, 6 i 8). Paral·lelament, altres plats tenen la vora acabada de la mateixa manera, però la decoració es limita als simples solcs, sense els meandres (fig. 4, 7 a 10, fig. 6, 5 a 11). Constatem que la variant poc profunda de la figura 4 té paral·lels a la fase Ib (540-510 aC) de Pech Maho, però no podem saber si tenen un origen comú (Gailledrat i Solier, 2004, fig. 65, 1 i 2).

A part, hi ha les formes i variants menys habituals, com el fragment 12 de la fig. 4, elaborat amb una pasta de color gris clar, dura, compacta i

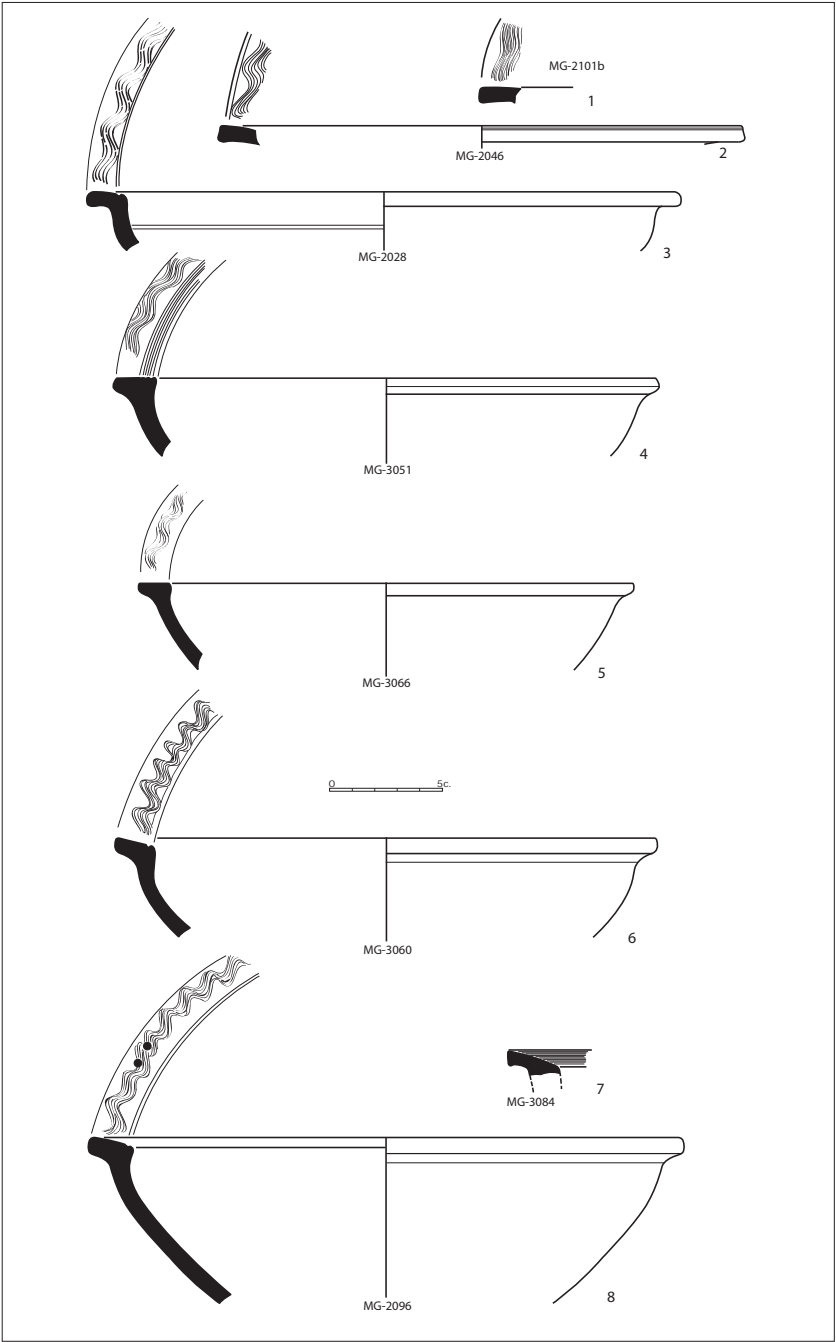

Figura 5. Forma 4. Plats à *marli* decorats amb meandres.

ben depurada, quasi sense vacúols i recobert d'un vernís quasi negre. Per la forma peculiar de la vora i les seves característiques, sembla que té un origen provençal, amb paral·lels força clars en aquella zona (Arcelin-Pradelle, 1984, núm. 283, 286 i 287). Una segona variant té la vora amb un gruix més regular (fig. 4, 11), i també està decorada amb ones delimitades per solcs.

Poc freqüents, però no desconeguts, els plats amb el llavi corbat, com el que segles després serà el tret característic de la forma 36 de la ceràmica de vernís negre campanià, apareix almenys tres vegades a mas Gusó (fig. 6, 12, 13 i 14). Val la pena fixar-se en el segon fragment citat, decorat amb ones incises per la part interna, una decoració gens habitual, quasi inèdita a l'interior d'un recipient, que només hem vist en un altre exemplar del Llenguadoc (Arcelin *et al.* 1982, núm. 136) i potser en un altre fragment de plat de mas Gusó, encara que no podem saber si la decoració correspon a l'interior o a l'exterior (fig. 6, 15).

La forma més comuna en el repertori genèric internacional dels plats à *marli*, a mas Gusó constitueix una variant a causa de la seva singularitat, atès que només coneixem un d'aquests exemplars amb la vora més típica (fig. 4, 11). Ve d'un taller forà, pel que deduïm de la pasta: de color gris clar, amb petits punts negres, granets de quars, petits vacúols, fina i ben depurada. Marques de tornejat a la superfície externa, una mica irregulars, amb solcs i petits forats a la paret. Vernís gris molt fosc, però no negre, molt prim. Està decorat amb ones incises amb una pinta de 4 pues i té 4 forats a la vora fets abans de coure. Data, pel context, de les darreries del segle VI aC, o potser a cavall amb el segle següent.

En darrer lloc, ens hem de referir a altres variants minoritàries, amb la vora de forma diferent a les del grup majoritari i, pel que sabem, impròpies dels tallers emporitans identificats, tot i que poden ser originàries de qualsevol altre taller pròxim. No oblidem que també s'ha identificat un grup propi d'Ullastret i que alguns exemplars del Puig de Sant Andreu (Garcés *et al.* 2003, núm. 37 i 41), morfològicament s'aproximen o semblen idèntics a exemplars de mas Gusó (fig. 5, 1 a 3 i fig. 6, 18 i 19).

En els exemplars més sencers o en aquells que les circumstàncies ho han permès, s'observen forats a la vora (dos o quatre), fets abans de coure les peces, i que es considera que servien per penjar els plats (fig. 4, 11 i 12, fig. 5, 8, fig. 6, 12). Probablement és una característica comuna a tots els plats (també la trobem sovint a les copes de la forma 5), però com que normalment només en trobem fragments, no podem saber fins a quin punt s'aplicaven les perforacions a totes les peces de manera sistemàtica.

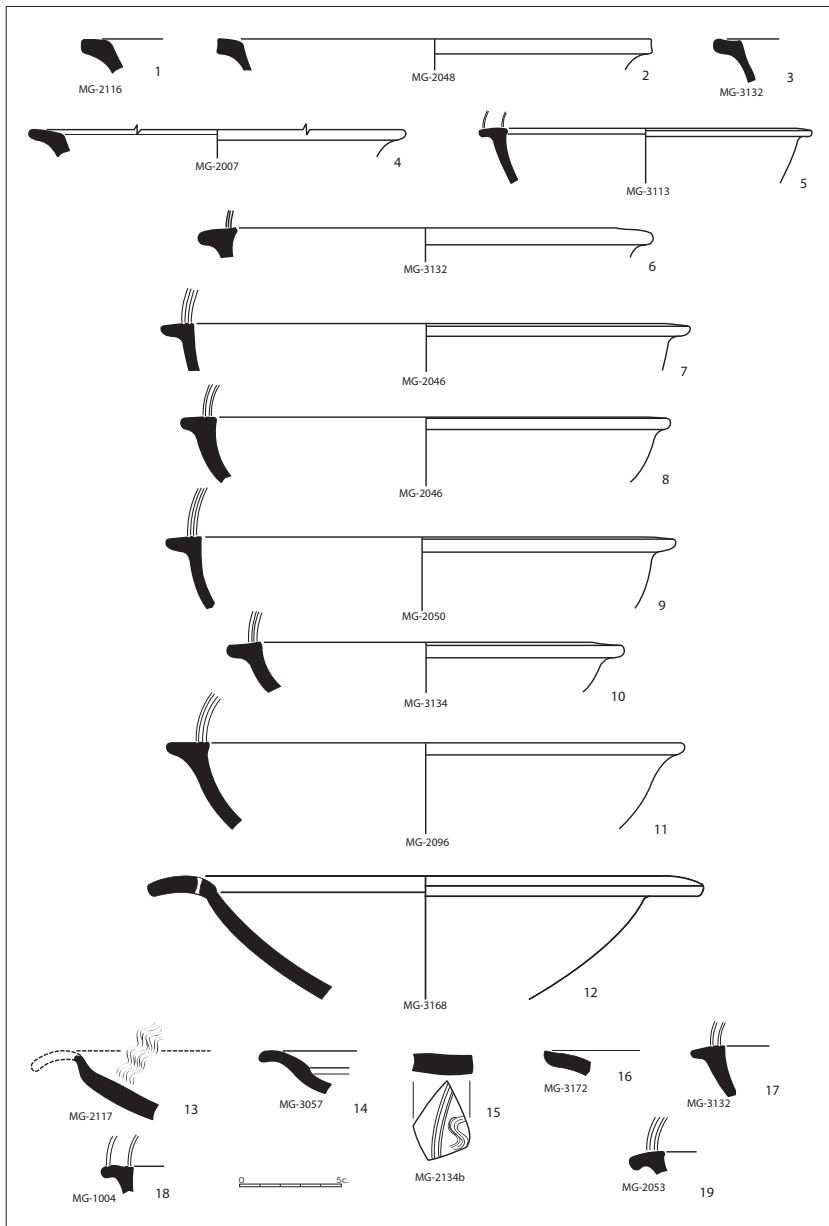

Figura 6. Forma 4. Plats à *marli* decorats amb cercles simples a la vora.

Abans d'acabar, només hem de fer quatre observacions en relació amb les bases dels plats à *marli* del jaciment. No hem pogut casar cap peu amb cap plat. Deduïm que una part considerable de les bases de les figures 11 i

12 pertanyen a plats; probablement aquelles que tenen el peu més baix i que, amb tota seguretat, no pertanyen a gerres (fig. 11, 3 a 13 i fig. 12, 1 i 4 a 8), però mai podem tenir-ne l'absoluta seguretat, ja que algunes són compatibles amb la copa de la forma 6. Els plats de la forma 4 procedents d'Empúries solen tenir un peu assimilable a qualsevol dels tretze primers de la nostra figura 11 (Aquilué *et al.* 2000, fig. 34, 5), però en funció de les mides, aquestes bases també són compatibles amb les copes de la forma 5, com hem tingut ocasió de comprovar a mas Gusó (compareu amb la fig. 7, 13).

Finalment, pel que fa a les mides, varien entre els 20 i els 25 cm, amb poques oscil·lacions. Excepcionalment, un dels plats tenia 32 cm de diàmetre (fig. 4, 12).

Un apartat complementari s'ha de dedicar a les pastes, encara que només se'n faci un resum somer. Hem comentat, fa poc, les peculiaritats de les variants més significatives, procedents de tallers forans i de mal identificar. Però la predominant en el conjunt de plats à *marli* és una mica diferent i molt homogènia. És d'un color que pot anar des del gris clar o mitjà fins al més fosc, d'una duresa mitjana, amb la superfície fina i molts punts blancs que potser no són de calç, una mica porosa i amb petits vacúols dispersos. És habitual veure-hi una fina pols de mica i, menys freqüent, que porti uns petits granets negres o marrons quasi imperceptibles. A vegades sembla com si la pasta s'hagués posat en capes molt compactes, però no es pot veure amb seguretat a tots els fragments. Vernís des del gris molt fosc a quasi negre, espès, ben repartit, adherent i ben conservat. En algunes peces adopta una totalitat entre el gris i el marró fosc. Superfície rugosa, quasi com pell de gallina, a vegades, però sovint amb un tacte fins a cert punt sabonós. No és infreqüent veure fines línies de tornejat a la superfície externa. La pasta de gairebé tots els fragments d'aquest conjunt majoritari correspon a la del Grup B de Sant Martí d'Empúries (Aquilué *et al.* 2000, 319).

La forma 4 apareix una mica arreu a mas Gusó, en més d'una vintena d'estrats, malgrat que molts tenen una cronologia recent o van estar remoguts amb motiu de les construccions del segle II aC. No obstant això, hi ha alguns estrats intactes que proporcionen cronologies segures. Dos dels plats provenen de l'estrat 2096 (fig. 5, 8 i fig. 6, 11), associats a copes de la forma 5 i gerres decorades de la forma 7, al costat de ceràmica ibèrica pintada, ceràmica comuna etrusca, un peu de copa de la Grècia de l'Est i ceràmica feta a mà que encara adopta models de la primera edat del ferro. Es tracta d'un estrat format cap a mitjan segle VI aC o a començament de la segona meitat de la centúria.

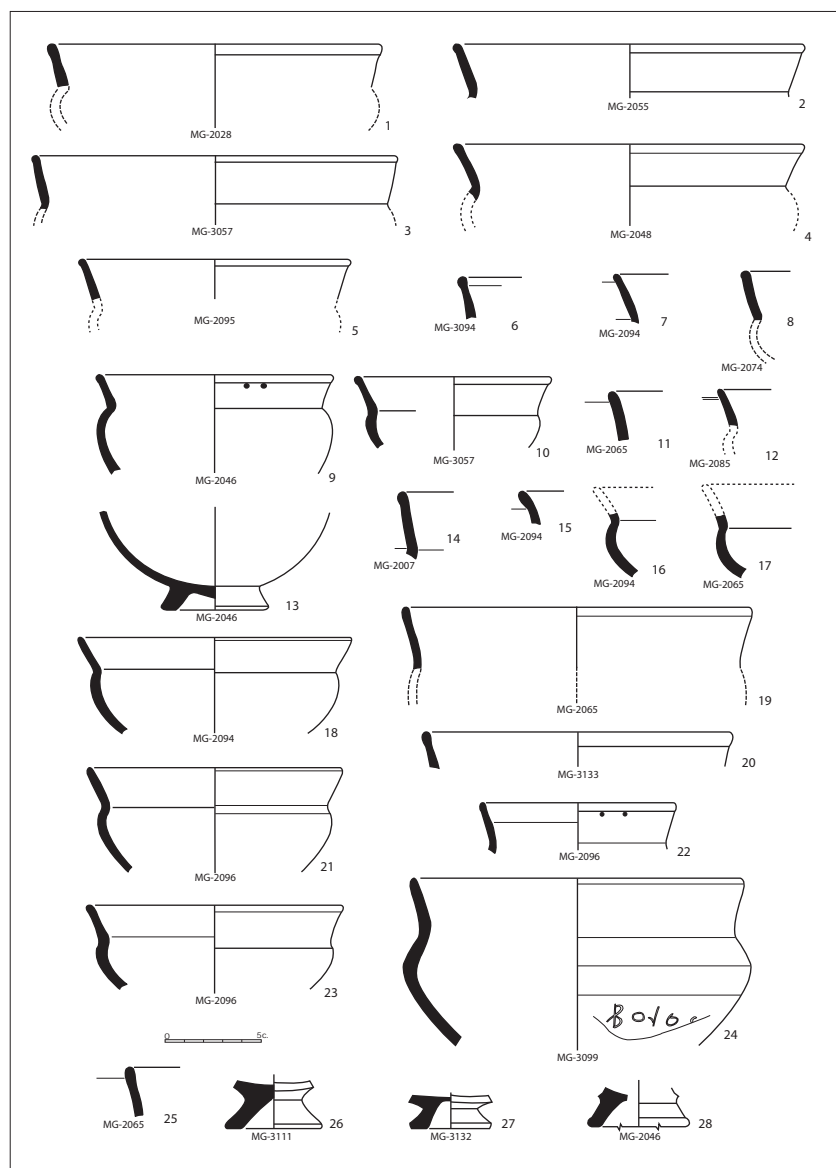

Figura 7. Formes 5, 6 i variants.

Un altre conjunt notable ve de l'estrat 2046, de mitjan segle VI aC, amb un nombre elevat de copes de la forma 5, gerres de les formes 7 i 8, àmfores etrusques Py 3B, mortar del mateix origen, ceràmiques colonials de tallers occidentals i ceràmica indígena a mà. D'aquest estrat provenen els plats à

marli dels tallers de la Palaià Polis (fig. 6, 7 i 8), i els de variants i llocs d'origen diferents (fig. 4, 12 i fig. 5, 2). En darrer lloc, per aplegar gairebé totes les variants, cal referir-se als dos plats procedents de la sitja 3168 (fig. 4, 8 i 6, 12), amb una cronologia de les darreries del segle VI aC (*supra*) que, per extensió, ens daten els dels estrats 3092 i 3172 (fig. 4, 7 i 9).

La comparació d'aquests exemplars ben datats amb els procedents d'estrats més alterats permet saber la cronologia de la majoria de manera força precisa, malgrat que algunes variants poc comunes i escolades com a materials residuals en nivells més moderns, d'entre el darrer quart del segle II aC i el segle III de la nostra era, no es podran datar de cap manera (fig. 6, 1 a 4).

Forma 5 (fig. 7 i 8). És una copa carenada que, juntament amb el plat à *marli*, és la forma més nombrosa a mas Gusó, amb una trentena d'individus diferents. Podríem pensar que plat i copa constituïen un servei habitual a taula. N'hi ha de diversos mòduls, des dels més petits, amb diàmetres entorn dels 10 cm, fins a exemplars de 18 cm. En alguns casos, la forma i acabats de la vora, amb una espatlla poc carenada, potser acostarien alguns dels fragments cap a la forma 6b, que, en línies generals, sembla l'evolució de les peces de la forma 5, però en gran format i amb el perfil en *esse*, sense carena angulosa. Altres autors han classificat exemplars de mides més grans (entorn dels 19 cm de diàmetre), dins la forma 12b (Gailledrat i Solier, 2004, fig. 61, 17). Seria el cas, sobretot, del núm. 10 de la fig. 8, i segurament el núm. 8 i 9 de la mateixa figura. El primer el reservarem per a més endavant, quan analitzem altres exemplars que semblen correspondre a la forma 12e. Però els fragments 8 i 9 de la figura 8 sembla que s'han de classificar dins la forma 5, amb paral·lels que considerem força evidents a Sant Martí d'Empúries, procedents dels forns obliterats cap al 540 aC (Aquilué *et al.* 2000, fig. 33, 2 i 6).

En qualsevol cas, l'atribució a una forma o a l'altra no té cap repercussió en la cronologia. Si es vol afinar tipològicament, podem admetre que a Mas Gusó es pot tractar de les variants 5b, 5c i 5e de la forma, tot i que els diferents tipus de base trenquen aquest esquema teòric a causa de variacions introduïdes a la majoria d'exemplars de fabricació local.

Els trets més distintius, a part de la carena que separa el coll de la panxa, els veiem precisament a la vora i al llavi, amb dos o tres tipus d'acabats. No sabem fins a quin punt els diferents acabats de llavi poden ser significatius o si tenen relació amb la cronologia dels vasos. En principi, sembla que no, ja que uns i altres coexisteixen en el mateix estrat. En uns casos, la vora sol ser recta i del mateix gruix, lleugerament oberta o

inclinada cap enfora, i el llavi es torna més gruixut a l'extrem, adoptant una secció més circular (fig. 7, 1-3, 5, 6, 9, 10). En una altra variant, la vora té el mateix gruix des de la carena fins al llavi i pot ser absolutament recta o com a màxim un pèl còncava (fig. 7, 11, 12, 18 i 21), o lleugerament ondulada i més allargada, la qual cosa semblaria acostar-la a la forma 6b (fig. 7, 19, 22 i 25). Si aquestes petites variacions tenen poc a veure amb diferències cronològiques entre els exemplars (es barregen en els mateixos estrats), tampoc tenen relació amb el taller d'origen. La majoria o potser tots els localitzats en els estrats 2046 i 2094 de Mas Gusó, de mitjan segle VI aC, presenten les característiques de les peces originàries de la Palaià Polis d'Empúries i, en aquells mateixos estrats, acompanyen plats à *marli* i gerres produïdes als mateixos tallers.

Una altra qüestió, no sempre ben resolta, fa referència a les bases. Quasi mai hem pogut casar un peu amb una copa d'aquesta forma, tot i que deduïm, a partir de les tipologies existents, que les bases estretes i altes, de tipus cònic, pertanyen a copes de la forma 5 (fig. 7, 26 a 28, fig. 20, 13). En un altre cas, sabem que una base de peu baix també pertany a una d'aquestes copes, encara que no la puguem unir físicament (fig. 7, 13). Però no podem casar-hi fàcilment cap base concreta de les que reproduïm a les darreres figures (fig. 11 i 20), encara que si les comparem amb la primera o amb les dels exemplars apareguts a les excavacions de Sant Martí d'Empúries (Aquilué *et al.* 2000, fig. 32 i 33), podem deduir que possiblement les núm. 7, 8 i 9 de la fig. 11 i les núm. 2 i 3 de la fig. 12 pertanyin a copes de la forma 5 o variants.

Tal com passa en els plats de la forma 4, una altra de les característiques d'aquestes copes és la presència de parells de forats per sota el llavi, fets abans de coure (fig. 7, 9 i 22). Probablement era una pràctica més comuna del que podem veure a partir de vasos fragmentats i incomplets, ja que la trobem amb certa freqüència a Empúries (Aquilué *et al.* 2000, fig. 33, 3 i 9). La manca de publicacions de repertoris extensos localitzats en jaciments d'aquest territori (si hi existeix la forma), no permet anar gaire més enllà en aquest i altres aspectes.

Pel que fa a la composició de les pastes, a partir d'un nombre tan elevat de fragments, podria semblar que hi ha diversos grups amb característiques específiques. No obstant això, encara que l'anàlisi es faci a ull nu, podem constatar que majoritàriament mostren els trets principals de les produccions emporitanes (sobretot de les pastes del Grup B), amb algunes especificitats que intentarem explicar i que, potser sí, aquesta vegada, podrien assenyalar un origen diferent.

En primer lloc, la pasta del grup majoritari, de color gris mitjà, dura, ben depurada, amb petits vacúols i petits punts blancs de calç, rugosa a la fractura. No es veuen impureses a ull nu. Vernís gris fosc, homogeni i ben conservat. En alguns vasos, pot arribar a tenir un tacte una mica sabonós. En una altra variant, la pasta és de color gris clar, poc dura, rugosa a la fractura, amb abundants vacúols, petits punts blancs i pols de mica que la diferencia del primer tipus, però no creiem que això últim sigui especialment significatiu, atès que essent tan fina, a vegades no es veu clarament, tot i ser-hi present. En alguns fragments, pocs, també s'hi veuen granets de color marró fosc o negre, com els que hem vist en alguns dels plats à *marli*.

Les altres variants que podem observar no tenen cap rellevància. El fet que la pasta sigui més o menys fosca o el vernís estigui més o menys ben conservat, és degut a causes que poden tenir a veure amb el procés de cocció, amb l'ús o les circumstàncies de conservació dins el nivell arqueològic durant els darrers 25 segles, però no afecten la composició de la pasta, sempre molt homogènia, llevat de casos puntuals. Per exemple, el fragment 21 de la fig. 7 (del mateix estrat que els núm. 22 i 23) té la pasta de color gris mitjà, però més compacta que les altres de l'estrat, més polida i fina, i amb alguns granets marrons. Tacte una mica farinós. Vernís gris fosc o quasi negre, com sol ser habitual.

Sí que val la pena comentar el tipus de pasta d'aquella copa evolucionada de la forma 5, que sembla que s'acosta cap a la forma 12e (fig. 8, 8). Considerem que correspon a les del Grup A d'Empúries: secció i superfície interna de color marró fosc, amb punts blancs i no gaire dura. Llavi i superfície exterior de color gris més o menys fosc; pols de mica i punts blancs. La textura, el color i els acabats recorden els de la Riera de Saus (Casas i Soler 2012, 17-20).

També és diferent el fragment 3 de la fig. 8, que té un vernís quasi negre i la pasta de color gris mitjà, dura i ben depurada, amb la fractura recta i rugosa. Però recorda les produccions ibèriques locals, per la textura de la pasta, que tornarem a veure a les grans copes o cassoles (forma 12e o variant?), aparegudes en nivells datats en els darrers anys del segle VI aC (fig. 8 i 9).

A l'hora de datar aquesta forma, disposem, bàsicament, de les dades i contextos del mateix jaciment de mas Gusó i dels de Sant Martí d'Empúries, també ben datats. Segurament en el conjunt de jaciments d'Ullastret és ben coneguda, i s'ha publicat que algun fragment el podem atribuir a la forma 5 (Lafuente 1999, fig. 11.5, 10). A Saus apareix amb certa freqüència, però en contextos del segle V aC (Casas i Soler, 2012, 220 i fig. 167). La manca

de més repertoris publicats a casa nostra ens fa anar a cercar els paral·lels en jaciments a l'altra banda del Pirineu, malgrat que moltes vegades la semblança morfològica o tipològica pugui ser només anecdòtica (vénen d'altres centres de producció), sense que ajudi especialment a determinar la cronologia dels nostres. En tot cas, a vegades, la confirma.

Més enllà d'Empúries i el seu rerepaís, la copa 5, derivada de la copa B2 de la ceràmica de pasta clara, es distribueix uniformement cap al nord, al Rosselló i Llenguadoc, sobretot. En la variant de peu alt i cònic, la trobem en un context tancat a la Monédière, Bessan, acompanyada del plat à *marli* i gerres de la forma 7 de peu alt, datat al segon quart del segle VI aC o, més genèricament, a la primera meitat del segle (Nickels i Genty, 1974, 37 i fig. 9 i 14), que constitueix un bon referent per als exemplars de Mas Gusó, encara que provenguin de tallers diferents. En realitat, és una forma antiga en aquesta categoria ceràmica i neix amb el primer repertori de grisa monocroma.

Aquesta copa fou produïda, sens dubte, als tallers de la Palaia Polis d'Empúries, aproximadament entre el 575 i el 540 aC (Aquilué *et al.* 2000, 322-323), i possiblement es va continuar fabricant en altres llocs de la Neàpolis a partir de les darreries del segle, potser modificant lleugerament la forma. A Mas Gusó la trobem en una quinzena d'estrats, si bé es concentra en alguns nivells arcaics, nets d'intrusions posteriors i ben datats. Val la pena assenyalar els nivells de farciments 2046 i 2096, datats a començament de la segona meitat del segle VI aC, en què la forma apareix acompanyada del principal repertori de grises monocromes (formes 4, 7, 8) i diverses importacions; a l'estrat 2065, de la segona meitat avançada del mateix segle o inicis del segle V aC, o com a intrusió a l'estrat 2098, dipositat entorn del 600 aC. La resta de fragments es van localitzar en estrats més moderns i com a material residual barrejat amb produccions que arriben fins al segle II aC, però l'homogeneïtat del conjunt permet situar l'origen dels fragments descontextualitzats dins el mateix marc cronològic de la resta de peces ben datades. Sembla, en definitiva, que la copa de la forma 5 arriba a Mas Gusó cap a mitjan segle VI aC.

Forma 6 (fig. 8). Els pocs fragments que podem atribuir a la forma 6 (variant 6b) semblen una modificació de la copa 5, amb la paret més sinuosa i sense la carena ben marcada i, de fet, el primer ja l'hem citat en l'apartat anterior (fig. 7, 19 i 24, fig. 8, 1). No sempre és possible estar segur de la seva correcta atribució tipològica a causa del deficient estat de conservació, que no permet veure el perfil més o menys sencer en dos dels tres casos. En

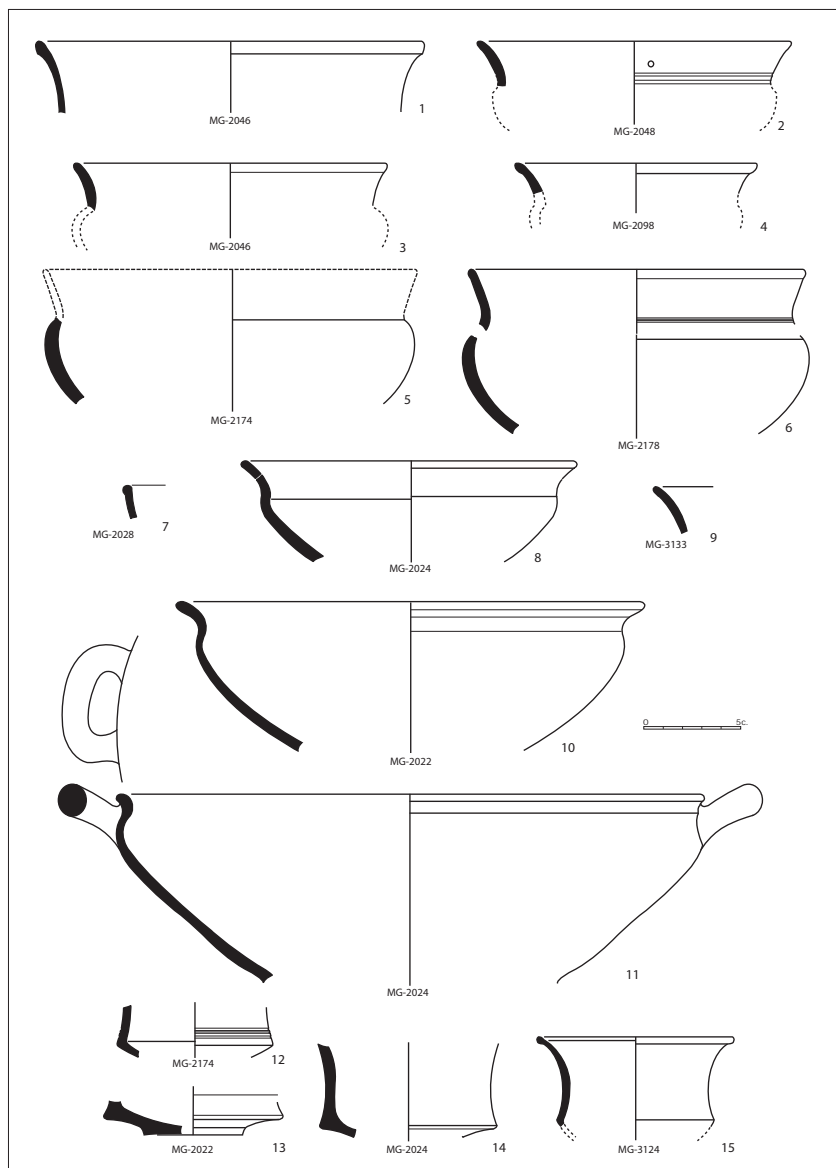

Figura 8. Formes 6, 12 i 13.

altres casos, la identificació sembla més clara (fig. 8, 5 i 6). En realitat, aquesta forma és quasi desconeguda a Empúries, on es confon amb la copa 5 de mides grans, com passa a mas Gusó, i potser seria més correcte considerar-la una evolució de la primera, com un híbrid de la forma 5/6b. No és un

fet estrany o aïllat, i podem portar aquesta evolució encara més enllà, fins arribar a la forma 12e (la qual cosa és un índex de l'aleatorietat i imprecisió de les tipologies), a partir dels exemplars 8, 10 i 11 de la fig. 8, que permeten veure l'evolució d'una copa 5 avançada, cap al que s'ha considerat una variant de la 12e (Gailledrat i Solier 2004, 114 i fig. 61, 18) i una tercera amb llavi escurçat i doble nansa horitzontal, sempre al mateix estrat o damunt seu (2022 i 2024), però contemporanis.

Aquesta copa de bones dimensions té un diàmetre entre 17 i 19 cm, i els cinc fragments els podem separar clarament en dos grups, quatre dels quals són d'origen local (fig. 7, 19 i fig. 8, 1, 5 i 6), mentre que l'altre sembla forà (fig. 7, 24).

La pasta dels quatre primers és de color gris mitjà, moderadament dura, amb petits punts blancs i fractura rugosa al tacte. En tres es veuen millor uns petits vacúols. Vernís negre, espès, lluent i de primera qualitat. Són les característiques que solem trobar a la majoria dels vasos d'origen emporità, encara que aquesta vegada no es veu la fina pols de mica o els granets foscos que sovint porta la pasta. En canvi, a la gran copa núm. 24, la pasta és de color gris clar, tirant a verdós, dura, amb punts blancs i pols de mica, compacta, encara que amb alguns vacúols interns, i fina. Fractura irregular i erosionada. Engalba o vernís quasi negre a l'exterior i castany a l'interior del vas. Porta un grafit incomplet en grec: "BOLOS..."

La forma del vas i la textura, la composició i els acabats són diferents dels de la resta. En un treball anterior ja proposàvem veure-hi un origen provençal (Casas i De Hoz 2011, 201-202), coincidint amb el dels bols carenats de la forma 3 apareguts en el mateix estrat (*supra*). Exemplars pràcticament idèntics, considerats originaris de tallers de l'Aude, apareixen a Pech Maho en un context indiscutible del 540-510 aC i, variants pròximes, a la Cayla de Mailhac durant el mateix període (Gailledrat y Solier 2004, 119 i fig. 62, 13; Gailledrat *et al.* 2002, fig. 129). No obstant això, no hem d'oblidar que la composició de la seva argila és, a ull nu, la mateixa que la dels exemplars de la forma 3 de l'estrat, per la qual cosa deduïm que han de tenir un origen comú. En qualsevol cas, la variant o forma 6b (fig. 7, 24) és, ara per ara, desconeguda a Empúries.

Pel que fa a la seva cronologia, en tots cinc casos considerem que l'hem pogut acotar bé. Els fragments d'origen local (fig. 7, 19 i fig. 8, 1, 5 i 6), provenen, respectivament, de l'estrat 2065, datat de manera imprecisa dins la segona meitat del segle VI aC o inicis del segle cinquè; de l'estrat 2046, amb abundant material que ens proporciona una cronologia de començament

de la segona meitat del segle VI aC; de l'estrat 2174, amb una barreja de materials d'entre el 575 i el 525 aC, i del farcit 2178, que no és altra cosa que la continuació cap al nord de l'estrat anterior. Quant a la copa 6b de l'estrat 3099, l'anàlisi dels materials d'aquest conjunt tancat ens ha portat a datar-la en el darrer terç del segle VI aC (Casas i De Hoz, 2011, 202).

Forma 7 (fig. 9). Aquesta forma, a mas Gusó, mostra diverses peculiaritats que la fan una mica complexa, probablement a causa de la inexistència d'exemplars més o menys sencers, la qual cosa fa difícil poder entreveure amb claredat les variants més específiques o detalls que podrien ser aclaridors a l'hora de classificar de manera més precisa els diversos fragments. Encara que trobem una dotzena de restes segures i alguns fragments sense forma que podrien ser atribuïts a la forma 7 (fig. 9, 1 a 17), queden molts buits per omplir i no sempre serà fàcil una primera classificació acurada en qualsevol de les variants de la gerra.

En definitiva, la forma 7 de la ceràmica grisa monocroma és una gerra de cos globular, coll ample i vora exvasada, que en alguns models té un peu alt i troncocònic i en altres té una base baixa, gens diferent de la de qualsevol altra gerra o plat. La variant de peu alt (bàsicament la 7c i la 7d; aquesta, desconeguda a Mas Gusó), sembla que deriva d'un model indígena elaborat a mà, que apareix sovint en jaciments de la primera edat del ferro de l'àrea catalana, i especialment rossellonesa i llenguadociana, amb exemplars magnífics a Gand Bassin I i la Cayla II i en altres jaciments de la zona (Taffanel, 1967, fig. 10 i 16; Janin *et al.* 2002, fig. 7, N), en el període anterior a l'arribada de les primeres importacions colonials i, bàsicament, a partir de mitjan segle VII aC. Fet i fet, tampoc és tan diferent de les urnes de peu alt de Can Bech de Baix, a Agullana (forma 18), de la fase corresponent a la segona meitat del segle VIII aC, si bé aquelles tenen el cos més carenat i baix (Toledo i Palol, 2006, fig. 193, 233 i 239). És una característica que ja havia observat F. Benoit fa cinquanta anys, en una primera classificació de la producció (Benoit 1965, 160). Podria ser el precedent més antic d'aquesta forma, que evolucionarà de maneres diferents fins al segle VI aC. El model en ceràmica grisa també es reproduirà i perdurarà fins a època ibèrica, i es pot documentar encara en el decurs del segle V aC a Saus, al costat d'una versió en ceràmica ibèrica oxidada (Casas i Soler 2012, 221 i fig. 167), que tornem a trobar a mas Castellar de Pontós, Creixell, Sarrià i Ullastret (Martín, 1994, 98 i fig. 3, 6).

És, doncs, una forma molt coneguda i present arreu d'aquest territori a partir del segle VI aC fins a l'extinció o transformació de les ceràmiques grises

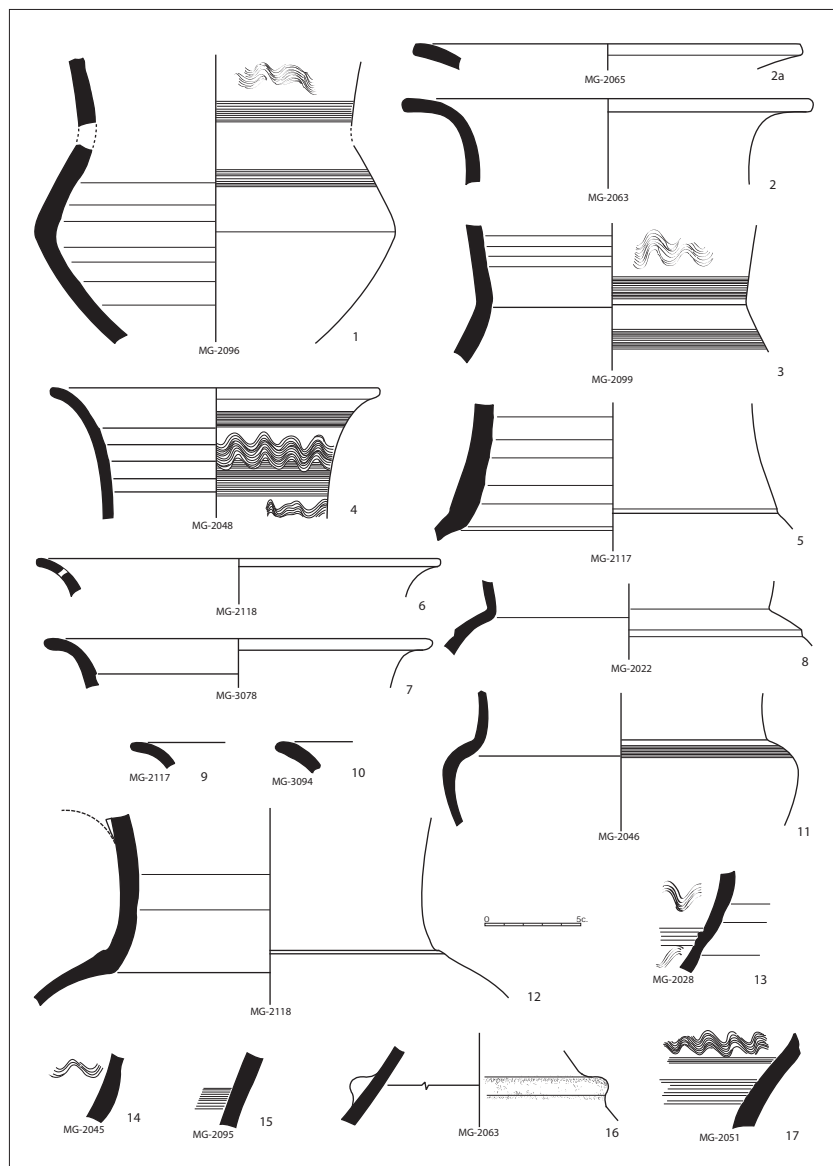

Figura 9. Fragments de gerres de la forma 7.

monocromes. No cal dir que a Empúries n'hi ha una nodrida representació, amb peces llises o decorades, amb peu alt o baix, tant a la Palaià Polis com a la Neàpolis (Rouillard, 1991, fig. 26, 5 i fig. 28, 1 i 2; Castanyer *et al.* 1999, fig. 273, 1; Aquilué *et al.* 2000, fig. 35, 14-15; fig. 36, 2).

Les diferències que veiem en l'aspecte formal en els exemplars incomplets de mas Gusó es limiten a trets concrets en la forma del cos, coll i llavi, que no permeten individualitzar cap variant concreta ni cap característica especial. Considerem que hi ha, almenys, dos grans grups pel que fa a la forma general del vas: en el primer incloem els exemplars de parets més robustes i gruixudes, amb coll ample i unit al cos en una corba contínua, adoptant perfil en S, sense la carena o el solc que veurem en altres peces (fig. 9, 1, 3 i 17). El cos no és tan esfèric o globular com a la forma 7b o 7c estàndard. Tant la meitat superior del cos com el coll solen estar decorats amb ones fetes amb una pinta de cinc o sis pues i línies incises horitzontals. S'acosten al prototipus publicat per Benoit, provençal, i amb els mateixos arcaïsmes en els uns i en els altres (Benoit 1965, fig. 26, 5).

No sabem fins a quin punt podem lligar els fragments citats de Mas Gusó amb colls i vores decorades amb els mateixos motius, a vegades amb una qualitat tècnica superior (fig. 9, 4 i 13). La textura i l'aspecte de la pasta en els uns i en els altres és diferent. En el primer cas, és una mica tova i de color gris clar, amb vacúols, alguns dels quals surten a la superfície, potser algun gra de calç que quasi no es veu a ull nu, o nòduls de color marró, d'argila recremada (fig. 9, 1). Vernís només per fora, de color gris més fosc, prim. Decoració molt erosionada. En general, la pasta és de menys qualitat que les altres del mateix estrat (2096), que pel context es data a començament de la segona meitat del segle VI aC. En el segon grup és més dura, de color gris clar, fina, ben depurada, amb petits granets blancs i una mica porosa. Fractura recta, rugosa al tacte. Vernís negre o gris molt fosc, només a l'exterior i a part del llavi. Les diferències són subtils i es concentren sobretot en la textura i duresa de l'argila un cop cuïta, la qual repercuteix en la bona conservació del recobriment exterior i de la decoració. Això no vol dir forçosament que provinguin de territoris diferents, però sí que hi pot haver una petita variació cronològica (els núm. 1 i 3 de la figura 9 semblen una mica més arcaïcs); fins i tot podríem pensar en diversos terrissaires dins la mateixa zona, que hauríem de situar, molt probablement, a Empúries o al seu entorn immediat.

La segona variant que intuïm a partir dels fragments que ens han arribat a les mans sol tenir les parets més esveltes, també una mica més primes, i el coll se separa clarament del cos amb un séc que pot arribar a fer un esglaó molt ben marcat. Per dins, aquest punt també es fa prou evident (fig. 9, 5, 8, 11 i 12). De la forma d'aquest punt d'unió entre les dues parts de la gerra també deduïm que el cos és més globular, ample i proporcionat que en la

primera variant exposada. Es nota com s'obre a partir de la base del coll. No deixa de ser fins a cert punt estrany el que semblaria l'inici d'una nansa en un dels exemplars, llevat que no es tracti d'un grumoll d'argila adherida a la paret (fig. 9, 12). Les gerres 7b o 7c no solien portar nanses. Una altra diferència la trobem en el diferent mòdul de les peces. Els fragments 8 i 11 de la fig. 9 tenen les parets més primes i el cos més estret, encara que la base del coll tingui pràcticament el mateix diàmetre que en els altres exemplars. No descartem un error per part nostre en incloure'ls en aquest tipus, ja que la forma d'aquest punt concret de la peça també és compatible amb les gerres de la forma 9a o semblants. En el cas dels fragments de Mas Gusó, aquesta circumstància no té cap incidència en la seva cronologia, ja que es daten en un mateix context de la segona meitat del segle VI aC.

Pel que fa a les vores, ja hem tingut ocasió de citar-ne una, la més ben elaborada i decorada (fig. 9, 4), que és un fragment notable dins el conjunt del jaciment i el millor i més complet de tots els bocins de gerra 7b o 7c que han conservat alguna mena de decoració (fig. 9, 13, 14, 15 i 17). Morfològicament, és molt pròxima a alguns exemplars provençals coneguts de fa temps (Benoit 1965, fig. 24, 5 i 7; Marty 2002, fig. 7, 52), i és molt conegut al nord-est del Principat en contextos de la segona meitat del segle VI aC (Sanmartí *et al.* 2002, fig. 23, 6 i pàg. 95). Les altres vores pertanyents a recipients de la forma que ara analitzem, són més senzilles i amb poques variants morfològiques (fig. 9, 2, 2a, 6, 7, 9 i 10). Sempre es tracta de llavis molt oberts, amb l'extrem quasi horitzontal, de parets sovint més primes que el coll i, només una vegada, té un solc o rebaix intern que no sol ser habitual (fig. 9, 7). Però en aquest cas, es tracta d'una producció una mica diferent. La textura de la pasta i acabats l'acosten a la grisa de la costa catalana o produccions ibèriques.

Aquesta forma de la boca tan oberta sol ser característica de la variant 7b, de peu baix, i no l'hem vist a la variant 7c, reproduïda en els repertoris consultats, la qual sol tenir un llavi molt més curt. Podem veure diversos exemples de les vores més usuals a la forma 7c a: Castanyer *et al.* 1999, fig. 273, 1; Llinàs i Robert 1971, fig. 17; Py, 1974, fig. 15; Py *dir.* 1993, 449; Taffanel, 1967, fig. 7 a 11, etc.

Quant a les bases, ens trobem amb el mateix problema que en el cas d'altres atuells de grisa monocroma del jaciment: no podem casar-les amb les altres parts dels recipients. És gairebé segur que una base tronco cònica de peu alt pertany a una gerra de la forma 7c, encara que té un diàmetre francament petit per a peces com les que hem vist fins ara (fig. 11, 15). La

resta encara és menys segura. Podríem pensar que la primera base de la fig. 11 s'avindria amb una gerra de cos globular 7b, però no té marques o acanalats de tornejat a l'interior, típiques de les formes tancades. Podria pertànyer a una gran copa 5a o 6. Les bases 22 a 24 de la fig. 11 i les núm. 9, 14, 15 i 17 de la fig. 12 també pertanyen a vasos tancats (la fig. 11, 24 és més dubtosa), però la seva forma és compatible amb les gerres de boca trilobulada (forma 8), força nombroses a Mas Gusó i originàries dels tallers emporitans. En aquest aspecte, poca informació complementària podrem aportar.

Hem avançat la descripció de les argiles dels primers fragments que hem analitzat en aquest apartat i, si bé tenen unes característiques que veiem sovint en molts exemplars de mas Gusó, i que segurament formen part del mateix grup o àrea de producció, trobem algunes diferències o matisos quan examinem la resta de fragments. No obstant això, no veiem res que faci pensar en orígens en territoris diferents, ja que la majoria de les gerres de la forma 7 solen tenir una pasta com la del grup majoritari de mas Gusó, assimilable als tallers emporitans. Assenyaem els tipus més freqüents o aquells més singulars, que afegim als descrits prèviament.

- Pasta de color gris clar, mitjanament dura, fina, ben depurada, amb petits granets blancs i una mica porosa. Fractura recta, rugosa al tacte. Vernís negre o gris molt fosc, només a l'exterior i a part del llavi (fig. 9, 2, 2a, 4, 9 i 11). Una variant, quasi idèntica, té una significativa concentració de mica en pols en la seva composició, que és l'únic tret que la diferencia de la primera (fig. 9, 5).

- Gris mitjà. Pasta molt dura, ben depurada, però amb grans vacúols allargats; fina pols de mica i algun gra blanc lluent, que podria ser de petxina o quars esmicolat. Superfície externa polida i espatulada verticalment al coll i horitzontalment a l'espatlla. Vernís gris fosc (fig. 9, 12).

- Pasta de color gris fosc, dura, compacta, ben depurada, amb la fractura recta i una mica rugosa. Petits vacúols. Pols de mica. Vernís quasi negre, mal conservat a l'exterior (fig. 9, 6).

- Pasta de color gris clar, molt dura i ben depurada. Superfície polida, sense vernís conservat. L'aspecte, la textura i els acabats l'acosten a la grisa de la costa catalana o a produccions ibèriques de ceràmica comuna feta a torn i cuita en foc reductor. No es pot confondre amb cap de les altres grises monocromes (fig. 9, 7).

Com podem veure, les diferències solen ser molt subtils i, a vegades, potser l'observació a ull nu i la conservació del fragment en diferents mitjans

sota terra pot enganyar i fer veure diferències que una anàlisi de laboratori –que encara no tenim– podria matisar o reduir.

La meitat dels fragments conserven alguna mena de decoració, sense que s'aparti del repertori habitual en aquesta categoria de ceràmica, excepte una vegada. La decoració consisteix en les clàssiques ones fetes a pinta a la part del coll o a l'extrem superior de l'espatlla, normalment delimitades a dalt i a baix per un seguit d'incisions horitzontals i atapeïdes (fig. 9, 1, 3, 4, 13, 14, 15 i 17). No estem segurs de la forma exacta d'algun fragment i, per tant, l'excloem d'aquest apartat. Solem trobar la decoració en els exemplars més antics, alguns d'ells datats estratigràficament en contextos tancats i inalterats (MG-2045, MG-2065 i MG-2096, entre mitjan i darreries del segle VI aC), que per similitud podem associar a la resta de fragments apareguts fora de context.

La decoració més senzilla consisteix únicament en el seguit de fines incisions horitzontals (de 4 a 6), sense que en els fragments identificats es puguin veure rastres o indicis d'ones o meandres fets amb pinta (fig. 9, 11 i 15). Són, en qualsevol cas, contemporanis a l'altre model decoratiu, i els trobem en els mateixos estrats, barrejats amb els primers, o en estrats contemporanis (MG-2046 i MG-2095, de mitjan segle VI aC, el primer).

En darrer lloc, un motiu decoratiu una mica més estrany però que hem vist molt esporàdicament en algun exemplar provençal, consisteix en una tira d'argila en relleu, que ressegueix l'entorn de la base del coll (fig. 9, 16). El fragment de mas Gusó prové de l'estrat 2063, un farciment de començament del segle V aC, que difícilment podríem fer recular al segle VI aC.

No podem saber mai si les vores de la forma genèrica 7b o c que reproduïm a la figura 9 poden pertànyer a gerres decorades, encara que el més probable és que no anessin decorades (fig. 9, 2, 2a, 6, 7, 9 i 10). Pertanyen, en general, a peces una mica més modernes, localitzades en contextos de les darreries del segle VI o primers decennis del segle V aC (estrats 2063, 2065, 2117, 2118, etc), i presenten diferències morfològiques significatives en relació amb els exemplars de mitjan o segona meitat del segle sisè: vora no tan oberta i decorada fins per sota el llavi en els més antics; vora molt exvasada, de diàmetre més gran i sense senyals de decoració en els més recents (comparar-los amb el núm. 4 de la fig. 9). El repertori més ampli de paral·lels per a la variant de vora més oberta prové del conjunt de Saus, amb cronologies de ple segle V aC, i sempre mancades de decoració (Casas i Soler, 2012, fig. 8, 25, 29 i 167; Casas i Soler, 2013, 344-345).

En resum, pel que fa a la cronologia d'aquesta forma, a mas Gusó la trobem en contextos clars de mitjan o tercer quart del segle VI aC, associada

a importacions etrusques i colonials de la Mediterrània occidental, materials locals fets a mà i altres formes de grisa monocroma, la major part de les quals poden ser assignades als tallers emporitans. La presència de la gerra 7b o 7c (no hem identificat cap exemplar de la 7a) s'allarga fins als primers decennis del segle V aC, com a mínim, en exemplars sense decoració de cap mena. És possible que perdurin durant tota aquella centúria, com és normal a tota la comarca; però com que bona part dels fragments que a primer cop d'ull semblen més recents provenen d'estrats de les darreries del segle II aC i fins i tot del segle tercer de la nostra era –com a materials residuals–, no podem saber fins a quin moment va perdurar.

Forma 8 (fig. 10). *Oenochoe* o gerra trilobulada, d'una forma molt comuna, senzilla i repetida pràcticament des que es va inventar el torn ceràmic fins als nostres dies, sense canvis substancials. Habitualment, té la base plana, amb peu diferenciats, però baix, amb una anella de repòs d'entre 0,5 i 0,8 cm; el cos globular, més o menys panxut o esvelt, segons les modes, i el coll llarg que s'obre al capdamunt formant una vora amb llavi acabat en punt rodó i, l'extrem oposat a la nansa, pinçat formant un vessador, que és el tret característic de la forma. Sempre porta la nansa que, en el cas de la producció de grisa monocroma, és bífida, formada per dues tires cilíndriques enganxades de costat (fig. 10, 5). Els especialistes han detectat cinc variants de la forma genèrica, de les quals ens sembla veure'n un parell a mas Gusó.

És, per altra banda, una producció identificada en els tallers de la Palaià Polis de Sant Martí d'Empúries, amb uns trets específics i difícils de confondre, una mica diferents dels d'altres recipients de la mateixa forma sortits de tallers forans. La majoria dels fragments de mas Gusó provenen de l'estrat 2046 (començament de la segona meitat del segle VI aC), acompanyats d'altres formes de la mateixa producció i tallers, i d'importacions de les colònies occidentals o del món etrusc, que ajuden a collar la cronologia. Tots els exemplars d'aquest estrat es van elaborar als tallers d'Empúries i tenen unes característiques comunes. Altres fragments, no publicats, atès que repeteixen el repertori ja conegut, pertanyen a l'estrat 2178, que conté una barreja de materials d'entre el segon quart del segle VI fins ben avançada la segona meitat de la centúria. Van associats a altres grises monocromes de la forma 4, ceràmiques jònies i àmfora etrusca, a part del repertori comú de les produccions locals a mà.

No ens consta que portessin cap mena de decoració o, com a màxim, tres o quatre incisions horitzontals al començament del cos en un fragment

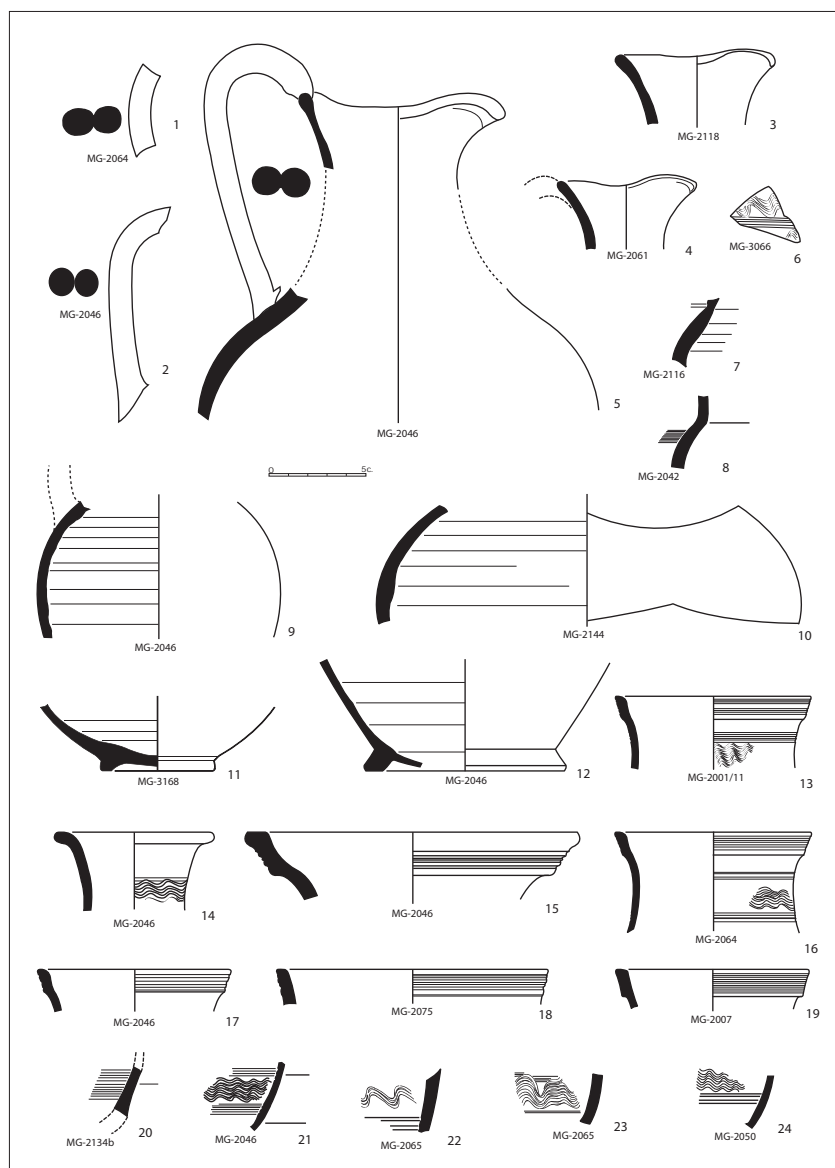

Figura 10. Forma 8 i variant Empúries 5275.

trobat fora de context (fig. 10, 8), i en un exemplar de classificació més dubtosa (fig. 10, 14), que per eliminació ens sembla adient incloure'l en aquest grup, tot i que, en el fragment conservat, de la vora no es veu ni tan sols l'inici del vessador. En aquest fragment, la decoració és la més habitual

d'ones fetes amb pinta de quatre pues. De fet, potser és la mateixa forma de la fig. 11 núm. 18, en la qual la corba de la vora sembla assenyalar l'inici del vessador i porta el mateix tipus de decoració. En tot cas, els hauríem de considerar com una variant de la forma genèrica 8a o 8b, ja que la vora i el llavi quasi horitzontal no és l'habitual en els productes emporitans més coneguts, als quals pertanyen els deu primers de la figura 10.

Els cinc primers fragments de la figura 10 es van elaborar amb una pasta grisa, dura, compacta, ben depurada, amb la superfície polida. És visible la pols de mica i punts blancs. Vernís del mateix color que la pasta o gris més fosc. En un altre exemplar, amb el vernís quasi negre (només en té a l'exterior) es veuen unes ratlles horitzontals més clares, com si s'hagués aplicat a pinzell (fig. 10, 12). La diferència més notable la veiem en un fragment de gerra, que té la pasta de color gris molt clar, quasi com la cendra; no gaire dura, ben depurada, amb una fina pols de mica. El vernís és gairebé negre, amb zones de color castany molt fosc, ratllat per l'ús i el desgast (fig. 10, 9). S'acosta a les característiques de la pasta de l'"aspecte 2, grup 2" definit a la Provença, probablement massaliota, que també trobem a Sant Martí d'Empúries en el mateix tipus d'*oinochoe* (Arcelin-Pradelle 1984, 67; Castanyer *et al.* 1999, 261). També podríem considerar provençal un fragment d'espatlla, amb petits grumolls d'argila marró a la pasta (fig. 10, 8). Com podem veure, en general, es repeteixen els mateixos tipus de pasta i variants que hem anat trobant a quasi tots els exemplars descrits des del començament.

Disposem de bons referents per datar la majoria (o potser tots), els exemplars de mas Gusó pertanyents a aquesta forma: les troballes a la Palaia Polis d'Empúries. Tant les característiques de la pasta com els detalls en l'acabat i forma de les gerres d'ambdós jaciments assenyalen clarament que formen part del mateix grup, de la mateixa producció (Castanyer *et al.* 1999, 320-321). Sens dubte, provenen dels tallers emporitans de la fase III, que va estar en activitat gairebé des de la fundació de la colònia fins cap al 540 aC, com ja hem assenyalat tantes vegades abans. Fins i tot aquells fragments que per la seva pasta i acabats poden ser considerats forans, originaris de la zona de Marsella, tenen els seus paral·lels en els nivells de la fase III de Sant Martí d'Empúries. Per altra banda, el millor element de datació és el mateix estrat de mas Gusó, d'on provenen bona part dels recipients inclosos en aquest apartat o en altres analitzats anteriorment. Efectivament, l'estrat 2046 es data a mitjan segle VI aC o poc després i, pel conjunt de material que contenia (predomini d'importacions, ceràmica indígena a mà i absència de ceràmica ibèrica a torn), és contemporani als nivells de la fase IIIb de la

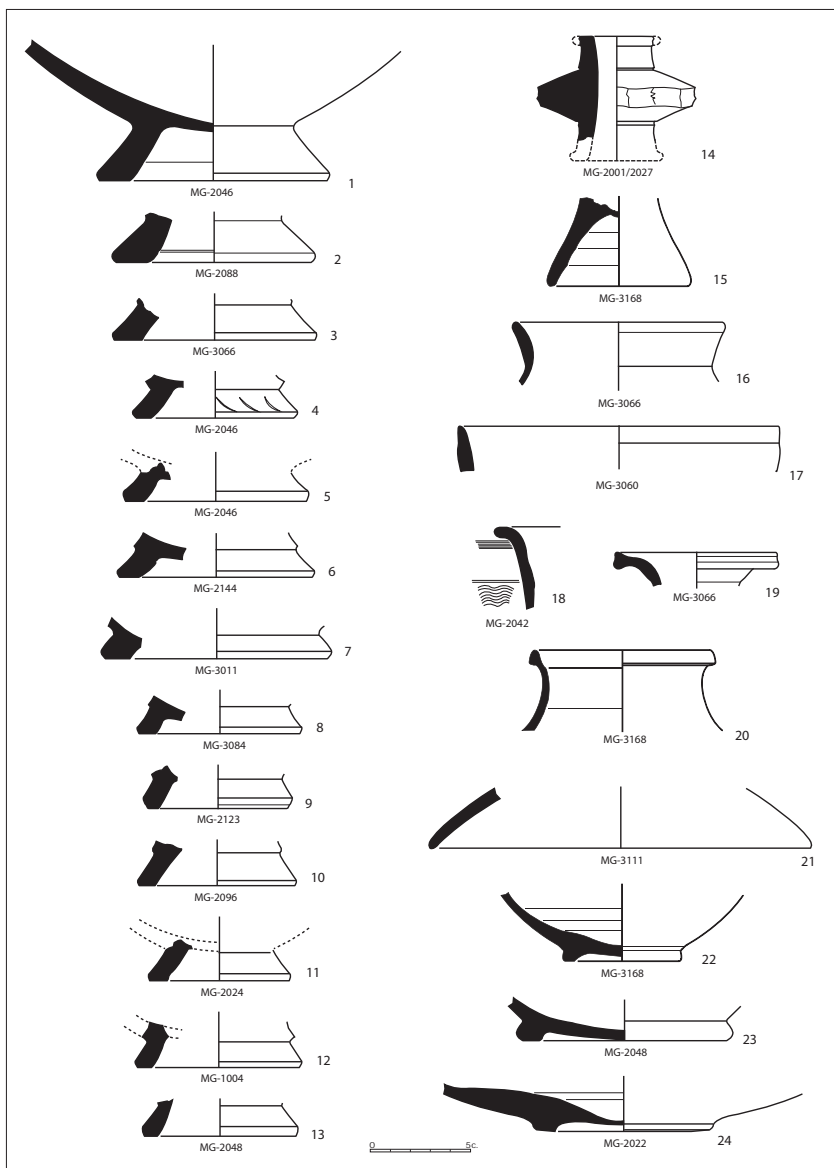

Figura 11. Bases de recipients de diversa tipologia i formes no habituals.

Palaià Polis (Castanyer *et al.* 1999, 287). Si volem anar més enllà, la forma és relativament abundant a Pech Maho en contextos del 540-510 aC, encara que els materials vinguin d'altres tallers (Gailledrat i Solier 2004, fig. 68).

Les dues vores procedents dels estrats 2061 i 2118 (fig. 10, 3 i 4) poden ser una mica més recents, pel context estratigràfic (darrer terç del segle VI aC, el segon; fora de context, el primer), però es poden considerar en tots els sentits idèntiques a la peça núm. 5 de la mateixa figura.

Variant Empúries 5275. Adoptem convencionalment aquesta denominació, ja que la forma concreta no apareix en cap dels repertoris i tipologies establertes i, d'altra banda, sembla exclusiva d'Empúries i del seu territori immediat (fig. 10, 13 a 24). Un bon fragment prové de la UE 5275 de l'excavació de Sant Martí d'Empúries, per la qual cosa considerem adient emprar el número de l'estrat per identificar la variant. Desconeixem la forma sencera, que seria força semblant a un *oinochoe* com el de la forma 8, o una àmfora, però amb la boca circular, sense vessador i amb una vora característica, engruixida, en forma de quatre i motllurada per l'exterior, amb fines incisions horitzontals que la ressegueixen fins que comença l'esglaó més estret del coll. No té unes mides estàndards, i tant podem trobar exemplars d'uns 10 cm de diàmetre com d'altres de fins a 17 cm. A Mas Gusó sembla que predominen les mides petites.

La mateixa forma és corrent en petites àmfores i gerres de pasta clara massaliota, contemporànies –pel que veiem a Empúries– de la producció en grisa monocroma (Castanyer *et al.* 1999, fig. 256, 10 i fig. 258, 4 i 6), si es vol més genèricament, en ceràmica pseudojònica pintada de la forma Py 25 en el conjunt d'Ullastret (Lafuente 1999, fig. 11.5, 1), o a mas Gusó mateix, en aquest tipus de ceràmica colonial de pasta clara. En aquestes altres produccions, la cronologia no sempre ha pogut ser ben establerta, abastant un període que va des del segle VI fins quasi al segle III aC (Py, 1979-80, 186-187). Tenint en compte que tant la versió en pasta clara com en grisa monocroma reproduïen una forma grega oriental, potser haurem de considerar lògic que la seva producció sigui exclusiva dels tallers de la colònia i que no s'hagi escampat gaire. No l'hem vist en els repertoris publicats dels jaciments ibèrics o protoibèrics de la contrada que, en canvi, varen produir altres formes de grisa monocroma d'àmplia difusió.

Pel que hem vist fins ara, totes les peces anaven decorades, i és habitual la combinació en franges de línies horitzontals delimitant ones fetes amb una pinta, com passa a les produccions més antigues de la grisa monocroma. Hi pot haver el dubte d'haver classificat correctament o no els fragments informes de coll del núm. 20 al 24 de la fig. 10. Alguns molt semblants els hem inclòs a la forma 7, perquè el gruix i l'orientació dels fragments

respectius semblen més pròxims a aquell tipus de gerra (fig. 9, 13 a 15 i 77, encara que el primer és dubtós). La resta, pel gruix de la paret i curvatura, ens semblen pertanyents a l'àmfora Empúries 5275 i, a vegades, provenen dels mateixos estrats que els fragments ben classificats.

No val la pena insistir gaire en el tipus de pasta que observem en els fragments, que, en general, s'inclou en el Grup B d'Empúries, com la major part de les que hem descrit en apartats anteriors. Les més corrents i predominants són les dels fragments 15 i 19 de la fig. 10. En el primer, la pasta de color gris més o menys fosc, dura, ben depurada, amb petits vacúols, puntets blancs i fractura irregular. Vernís negre, espès, de tacte sabonós, mal conservat i en part caigut. En el segon és de color gris clar, un pèl farinosa i no gaire dura, ben depurada, amb petits punts negres i pols de mica. Vernís gris fosc, però ha caigut quasi a tota la peça, menys a la part superior del llavi. La resta de fragments es van modelar amb qualsevol d'aquestes dues variants de pasta. Com veiem, les diferències entre l'una i l'altra són insignificants.

Els únics elements de datació provenen de la Palaià Polis d'Empúries i de mas Gusó, atès que la forma no la identifiquem en altres indrets ni en altres contextos segurs. Un jaciment recolza l'altre a l'hora de fixar-ne la datació.

A Sant Martí d'Empúries el trobem entre els materials de la fase III, que aplega les produccions locals de grisa monocroma que hem citat tantes vegades, amb una cronologia de poc abans del 540 aC (Aquilué *et al.* 2000, fig. 35, 12-13 i potser fig. 31, 5). A mas Gusó, la datació segura de diversos fragments permet fer-la extensiva a la resta localitzats en contextos més moderns com a materials residuals. La cronologia de l'estrat 2046, tantes vegades citat, se situa a inicis de la segona meitat del segle VI aC (fig. 10, 15, 17 i 21). L'estrat 2064 contenia bàsicament materials del segle II aC i alguns fragments de grisa monocroma, un d'ells d'aquesta forma (fig. 10, 16). El 2065, amb un fragment segur (fig. 10, 23), es data cap a les darreries del segle VI aC. El 2050, amb poc material, tenia una barreja de grises monocromes (fig. 10, 24), àmfora ibèrica i ceràmica comuna que podrien fer estirar la cronologia més ençà del segle V aC. Més endavant, l'estrat 2134b, el poc material arqueològic que contenia situa clarament la seva formació dins de la segona meitat del segle VI aC (fig. 10, 20). Finalment, l'estrat 2174 contenia un conjunt divers, però més homogeni del que es podria pensar a primer cop d'ull, amb ceràmica coríntia del segon quart del segle VI aC, àmfora etrusca i ceràmica grisa monocroma de les formes 3, 4, 5 i 6, associada a la gerra que comentem en aquest apartat.

En definitiva, tot sembla assenyalar que aquesta forma es va començar a produir en els tallers d'Empúries dins el segon quart del segle VI aC i que va tenir una gran difusió en el territori fins almenys a la segona meitat o darrers anys de la centúria. No disposem d'elements que ens permetin resseguir la seva trajectòria en el segle posterior.

Forma 12, variant e. És una forma una mica estranya, que en el cas dels materials de mas Gusó potser no s'hauria de considerar una variant de la forma 12, sinó un producte original i amb una personalitat pròpia. N'hem dit alguna cosa en analitzar les copes de la forma 5 i la seva aparent o real evolució cap a les copes de la forma 6b, fins arribar a un punt en què les diferents variants de l'una i de l'altra es confonen (*supra*). Aquesta evolució se'ns fa palesa en els tres exemplars de la fig. 8 (núm. 8, 10, i 11), a partir dels quals es podria justificar la modificació gradual d'una forma original fins que a poc a poc va derivant cap a una copa de grans dimensions (si és que podem considerar una copa el darrer exemplar), que encara conserva les nanses horitzontals, una mica aixecades, que veiem en els vasos més típics de la forma 5.

No obstant això, el primer exemplar (fig. 8, 8), s'ha de considerar clarament una variant de la forma 5 amb el cos poc alt, que no és desconeguda a Empúries entre els materials associats als forns obliterats cap al 540 aC de la Palaia Polis (Aquilué *et al.* 2000, 326 i fig. 33, 2 i 6).

En canvi, la copa núm. 10 de la fig. 8 ja representa un pas més en l'evolució de la forma i tendeix a acostar-se al tipus 12e o similar. De fet, el perfil del nostre exemplar és molt semblant al d'un vas o copa de Pech Maho, que ha estat classificat com una 12e i datat en el període 540-510 aC (Gailledrat i Solier, 2004, 114 i fig. 61, 18). Per extensió, també hem de classificar en aquesta forma o variant la gran copa núm. 11 de la fig. 8, amb un perfil quasi idèntic a la peça de Pech Maho, encara que de mida superior i amb nanses horitzontals. Sembla que podem identificar-la amb un exemplar de perfil sencer procedent d'Ullastret, acompanyat de materials arcaics (Oliva 1961-62, 348, fig. 11).

Les diferències més notables entre la primera copa que encara forma part del grup de la forma 5 i les dues últimes, variants una mica estranyes de la forma 12e, la trobem a la pasta. La primera presenta els trets més habituals de les grises monocromes més clàssiques i antigues. Per efectes de cocció ha adoptat un color marró fosc a l'interior de la secció i gris cap a les superfícies, té una textura no gaire dura i és molt visible la pols de mica i

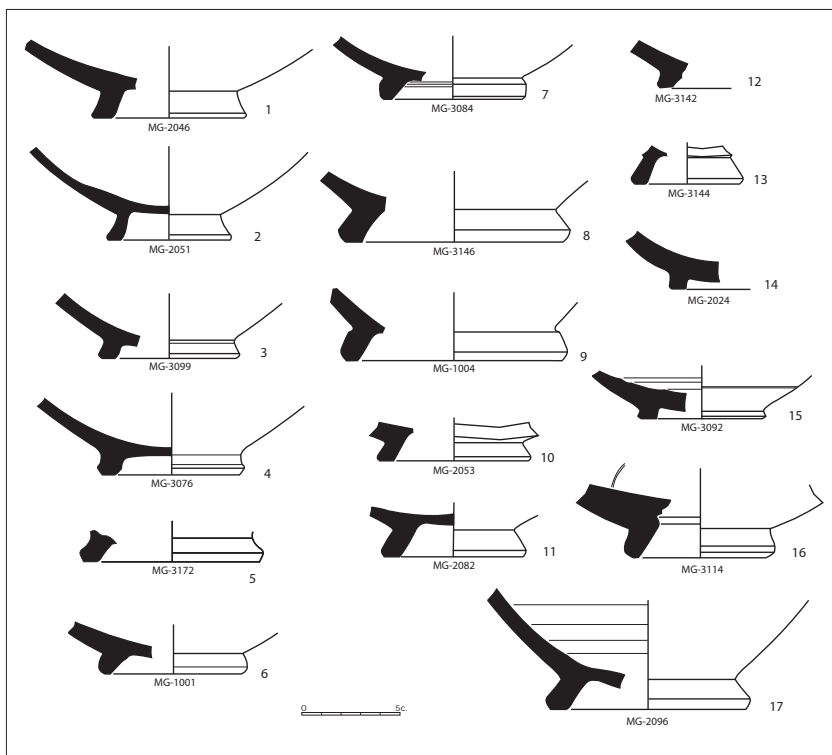

Figura 12. Peus de copes, plats i gerres.

punts blancs. El seu aspecte, el color i els acabats recorden les de la Riera de Saus (Casas i Soler, 2012, 18-21), però podem incloure aquest tipus de pasta en el Grup A de la Pलाई Polís.

En canvi, les altres dues són un mica diferents. Es van modelar amb una pasta molt més dura, de color entre el gris clar i el gris mitjà a la superfície (a clapes, tendeix al marró), força fina, ben depurada, amb pols de mica i punts blancs. En molts aspectes recorda les comunes ibèriques reduïdes i grises de la costa catalana, per la seva duresa que es pot veure millor a la fractura, d'aspecte una mica rugós. No és la primera vegada que trobem grises monocromes amb aquest tipus de pasta a mas Gusó. Hem tingut ocasió de comentar-ne altres exemplars abans. Però és una producció molt minoritària.

Pel que fa a la seva cronologia, els tres exemplars que hem anat repetint en els darrers paràgrafs –encara que el primer pertanyi a una altra forma–, són contemporanis. Els núm. 8 i 11 de la fig. 8 provenen de l'estrat 2024, que

es data cap als darrers anys del segle VI aC (*supra*). L'altre (fig. 8, 10), prové de l'estrat 2022, que es va dipositar al damunt de l'anterior a la mateixa època i que, de fet, hauríem de considerar un sol nivell.

Forma 13. És una forma ben coneguda, però no gaire abundant a mas Gusó, amb només quatre exemplars ben identificats i algun fragment dubtós, probablement en les variants c i d. És una copa amb una carena molt marcada a la part inferior del cos, característica del Llenguadoc occidental i desconeguda a l'oriental i a la Provença (Arceline-Pradelle 1984, 139). És una forma antiga, segurament inspirada en vasos fets a mà de la primera edat del ferro (Giry, Jullý i Solier, 1967, 229-230), fabricada des del primer moment en què va aparèixer la grisa monocroma en el món colonial, però que quasi no va anar més enllà del tombant del segle VI aC. Els paral·lels per a la seva principal zona de producció i difusió són abundants, amb cronologies que abasten quasi tot el segle VI aC. A les comarques de Girona és present, amb moderació, a qualsevol jaciment amb nivells del segle VI aC i començament de la centúria següent, potser com a materials residuals en els nivells més recents.

La trobem a mas Gusó (fig. 8, 12 a 15), però també al conjunt d'Ullastret, si interpretem bé un fragment publicat fa més de cinquanta anys (Oliva 1961-62, 360-361, fig. 27, 16), a mas Castellar de Pontós, a les sitges de Saus, etc. No l'hem vist, en canvi, entre els materials publicats d'Empúries (pot ser circumstancial), contrastant amb els de jaciments ibèrics del mateix territori. Potser és un tipus de got gens grec i molt indígena (recordem el seu origen), per la qual cosa podríem considerar lògica l'absència en un assentament focu i la presència, encara que modesta, en un hàbitat ibèric.

La pasta dels quatre fragments de Mas Gusó no ens aporta cap informació especialment rellevant. Sol ser homogènia, idèntica a tots els exemplars, de color gris mitjà, de bona qualitat, ben depurada i amb petits punts blancs, segurament de calç. El vernís és negre i fi, molt adherent. Només la del primer té uns trets que l'acosten a les produccions emporitanes, amb pols de mica i petits vacúols.

Els tres primers es poden datar amb certa precisió, ja que provenen dels mateixos estrats on es van localitzar les grans copes de la variant 12e: 2022 i 2024, i de l'estrat 2174 el núm. 12. Per tant, els podem situar a partir del segon quart i la segona meitat avançada o darreries del segle VI aC. El quart, en canvi, prové d'un estrat tardà, del segle II de la nostra era, barrejat amb fragments d'èpoques diverses. Es tracta d'un fragment residual d'altres temps.

Formes inusuals. Poc més de mitja dotzena de fragments no casen amb les tipologies generals establertes per a aquesta producció i, encara que en algun cas podem assajar alguna aproximació més o menys justificada, en la majoria dels exemplars no és possible. No ho és per a un objecte singular que té forma de nus de roda (fig. 11, 14), molt ben elaborat, perforat de dalt a baix i amb una revora a la part mitjana del cos, de la qual no podem saber el diàmetre màxim, ja que té el contorn trencat. Podria ser de producció local, atesa la composició de la pasta: de color gris mitjà, dura, posada en plecs o capes, ben depurada, amb pols de mica i petits punts blancs; vernís gris fosc, de bona qualitat, però una mica irregular. No es pot datar, perquè prové d'un estrat alterat en el segle II aC.

En un apartat anterior havíem citat la base troncocònica d'un vas, que caldria atribuir a una gerra de peu alt de la forma 7c, però de mides més petites del que sol ser habitual, per la qual cosa tampoc podem descartar que es tracti d'una base de copa 6 (fig. 11, 15). En aquest cas, prové d'un estrat datat als darrers decennis del segle VI aC i anava associada a un plat à *marli*, variant 4b (fig. 6, 12), i d'una vora de gerra que tampoc casa amb cap de les formes conegudes. En tot cas, podríem identificar aquesta última com una variant de l'*oenochoe* 8d o 8e (fig. 11, 20).

Dos fragments de vora no conserven prou elements que permetin una classificació tipològica segura (fig. 11, 16 i 17), encara que el primer podria pertànyer a un got de mida petita pròxim a la forma 12b, al qual s'atribueix un període de difusió ampli i imprecís entre el 575 i el 475 aC (Py, *dir.* 1993, 451), mentre que el segon pot correspondre a qualsevol tipus de copa o gerra amb el coll i vora de parets verticals. Provenen d'estrats força moderns, envoltats d'un conjunt de materials que es daten entre les darreries del segle III i la primera meitat del segle II aC, però acompanyats d'altres fragments de grisa monocroma residuals: plats de vora à *marli*, bases que no es poden casar amb cap forma o una vora d'una altra gerra de forma difícil de classificar (fig. 11, 19).

La forta inclinació de la paret d'un vas molt obert (fig. 11, 21), ens fa classificar-lo com una tapadora, encara que no sigui una forma prou ben identificada entre les grises monocromes. Sense descartar que es tractés d'un plat, la inclinació tan marcada l'allunyen de les formes 1 i 2, que serien les que s'acostarien millor a un recipient d'aquesta mena. El lloc de procedència no aporta cap informació significativa relativa a la seva datació. És un estrat format cap al darrer quart del segle II aC, amb material abundant d'aquesta època, però amb un conjunt residual significatiu, que dataríem a cavall entre els segles VI i V aC.

En darrer lloc, un fragment de vora amb decoració de línies incises horitzontals i ones, sembla que es podria atribuir a un *oenochoe* de la forma 8; bàsicament perquè en una part sembla insinuar-se la deformació corresponent a l'inici del vessador (fig. 11, 18). No és possible conèixer el diàmetre de la vora, la qual cosa ajudaria a classificar-la definitivament.

Bases. En total hem aplegat 33 fragments de base que no casen amb cap de les peces que van aparèixer al seu costat, en els mateixos estrats o, altres vegades, aïllades en nivells d'èpoques més modernes, als que van anar a parar com a materials residuals. Quan ha convingut, hem assenyalat la possibilitat d'associar determinades bases de les reproduïdes a les figures 11 i 20 a alguns dels plats, copes o gerres que hem descrit en apartats anteriors. La majoria de les vegades això no és possible i ens haurem de conformar amb simples especulacions pel que fa a la seva pertinença a un tipus de vas o altre. Tampoc és una qüestió, ara per ara, especialment rellevant.

Un cop d'ull general al conjunt ens fa veure alguns trets específics que es repeteixen en gairebé totes i que es manifesten clarament a la fig. 11. núm. 1 a 13 i que retrobem a la major part de les de la fig. 12. Sempre són bases amb el peu molt inclinat, baix, però troncocònic, amb la superfície externa per sota el cos de la peça quasi recta (alguna vegada, lleugerament còncava), amb un bisell o carena a la part inferior, quasi sempre angulós. La forma de la meitat superior del peu s'obtenia llevant l'argila amb un instrument dur mentre el torn girava, i no sembla causada per la pressió dels dits del terrissaire. La superfície de repòs del peu sempre és plana i força ampla, i la part interna de la base es va buidar amb un estri que va deixar fines marques incises a la paret i al fons. Tan sols s'allunyen d'aquest tipus més comú algunes bases que pertanyen a gerres i formes tancades (fig. 11, 22 a 24; fig. 12, 4, 14-16), potser degut a les particulars característiques dels respectius recipients.

ALGUNES CONSIDERACIONS FINALS

Hem intentat donar una visió de conjunt i de detall dels exemplars d'una producció de ceràmica colonial molt característica a casa nostra, abundant a mas Gusó des de mitjan segle VI aC, la qual esdevindrà un fòssil director en el jaciment a partir d'aquelles dates, completant i confirmant les cronologies que proporcionen altres produccions també presents però minoritàries;

especialment les importacions etrusques, gregues i colonials. Ens serà útil no tan sols per datar estrats i nivells concrets, sinó també per poder afinar fins on sigui possible les cronologies de productes locals, indígenes, que per les seves característiques costa més de situar en el temps. La ceràmica feta a mà evoluciona més lentament i sovint no s'apreciarien les diferències específiques entre materials produïts a mitjan segle sisè i els de les darreries de la centúria, si no disposéssim de contextos més amplis i amb materials que permetin contrastar aquesta evolució. El mateix podem dir de les primeres produccions de ceràmica ibèrica feta a torn, sovint decorada amb pintura vermella o marró.

En qualsevol cas, aquesta és només una ajuda complementària que proporciona la ceràmica grisa monocroma dins un context més ampli i en associació amb les altres produccions habituals a l'època.

No ha de sorprendre que la majoria dels exemplars se situïn entre mitjan segle VI aC i començament del segle cinquè i que, a més, el nombre més elevat provingui clarament dels tallers emporitans, especialment dels de la Palaià Polis. Els contactes entre el petit jaciment rural i l'assentament colonial situat a quatre passes eren constants, fluids i quotidians. Alguns aspectes fins i tot semblarien assenyalar que en un moment determinat mas Gusó era quelcom més que un jaciment indígena, i potser no hauríem de rebutjar una presència grega, molt puntual, en aquell indret. Però aquesta és una qüestió que haurem d'analitzar més profundament en el moment oportú.

La desaparició de la ceràmica grisa monocroma a partir del primer quart o a mitjan segle V aC tampoc ens ha d'estranyar. En realitat, pel que sabem fins ara, és un període de poca activitat, amb una ocupació mínima, però no nul·la, que gairebé no ha deixat rastre en el registre arqueològic. Per tant, no hi ha fragments de grisa, com tampoc n'hi ha gaires de qualsevol altra de les produccions que serien habituals. En el conjunt del poc material arqueològic que podem situar clarament dins la segona meitat del segle V aC (n'hi ha de residual en contextos més recents, però no es pot datar amb seguretat), predomina la ceràmica ibèrica de tota mena i són quasi imperceptibles les importacions i les ceràmiques de tradició grega. Per tant, un material ja d'entrada escadusser encara es fa més rar en períodes amb poca activitat o amb una baixa ocupació.

El període amb major presència és, com ja s'ha assenyalat, el que abasta la segona meitat del segle sisè; segurament arriba alguns anys abans de mitjan segle, coincidint amb l'inici de la producció als tallers de Sant Martí d'Empúries. És un fet que tampoc ens ha de sorprendre, com

tampoc ens ha d'estranyar l'ampli repertori de formes identificades a mas Gusó, incloent-hi algunes peces que no són emporitanes sinó originàries de tallers provençals de l'entorn de Massàlia. Les importacions d'aquella regió també són abundants a mas Gusó durant el mateix període, amb presència notable de ceràmica de pasta clara i àmfores arcaïques, algunes de forma o tipus corintí, però procedents dels tallers occidentals, encara que no sempre massaliotes.

En definitiva, la grisa monocroma constitueix un conjunt amb un pes específic notable en el context d'un jaciment tan petit i fins a cert punt aïllat en una zona humida, però pròxim a la colònia focea. És un aspecte més d'un jaciment molt vinculat a Empúries. No oblidem que, des del bronze final, l'un i l'altre segueixen una evolució gairebé paral·lela pel que fa a la cultura material. Aquest fet i no cap altre és el que li dona unes característiques especials que, d'alguna manera, el converteixen en un reflex rural i indígena, a petita escala, de la colònia durant un determinat període.

BIBLIOGRAFIA

- ALMAGRO, M. (1949): Cerámica griega gris de los siglos VI y V a. de J.C. en Ampurias, *Revista di Studi Liguri*, 1-2, Brodighera, 61-122.
- AQUILUÉ, X. (Dir.) et al. (1999): *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996). De l'assentament precolonial a l'Empúries actual*. Monografies Emporitanes 9. Girona.
- AQUILUÉ, X.; CASTANYER, P.; SANTOS, M.; TREMOLEDA, J. (2000): Les ceràmiques gregues arcaïques de la Palaia Polis d'Empòrion. *Ceràmiques jònies d'època arcaica: centres de producció i comercialització al Mediterrani Occidental*. Monografies Emporitanes 11. Girona, 285-346.
- ARANEGUI, C. (1975): La cerámica gris monocroma. Puntualizaciones sobre su estudio, *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 11, València, 333-379.
- ARCELIN-PRADELLE, C. (1984): *La céramique grise monochrome en Provence*. Revue Archéologique de Narbonnaise . Supl. 10. París.
- ARCELIN-PRADELLE, C.; DEDET, B.; PY, M. (1982): La céramique grise monochrome en Languedoc Oriental. *Revue Archéologique de Narbonnaise*, XV. París, 19-67.
- BENOIT, F. (1965): Recherches sur l'hellénisation du Midi de la Gaule, Ais de Provence.
- BOULOUMIÉ, B. (1992): *Saint-Blaise. L'habitat protohistorique. Les céramiques grecques*. Pub. Université de Provence.
- CASAS, J. (2001): Mas Gusó-Puig Moragues (Bellcaire d'Empordà). Materials indígenes del període de transició Bronze-Ferro, importacions gregues i les seves imitacions occidentals. *Cypsela* 13. Girona, 165-198.
- CASAS, J.; DE HOZ, M.P. (2011): Un grafito del siglo VI a.C. en un vaso cerámico de Mas Gusó (Gerona), *Palaeohispanica* 11, Saragossa, pàg. 231-248.

- CASAS J., SOLER V. (2000): Materials arcaics del jaciment de Mas Gusó (Belcaire d'Empordà). *Ceràmiques jònies d'època arcaica: centres de producció i comercialització al Mediterrani Occidental*. Monografies Emporitanes, 11. Empúries, pàg. 347-360.
- CASAS, J.; SOLER, V. (2004): *Intervenciones arqueológicas en Mas Gusó (Gerona). Del asentamiento precolonial a la villa romana*. BAR International Series, 1215. Oxford.
- CASAS, J.; SOLER, V. (2012): El asentamiento rural ibérico de Saus (Girona). Un ejemplo de explotación agrícola en el territorio de Emporion. BAR International Series 2390, Oxford.
- CASAS, J.; SOLER, V. (2013): Algunes consideracions sobre la ceràmica grisa monocroma de l'assentament ibèric de Saus, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 44, Figueres, 333-349.
- CASTANYER, P.; SANTOS, M.; TREMOLEDA, J. (1999): L'assentament d'època arcaica: Fase III, *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996)*. De l'assentament precolonial a l'Empúries actual. (X. Aquilué, Dir.) Monografies Emporitanes 9. Girona, 217-330.
- CHAUSSEURIE-LAPRÉE, J.; NIN, N. (1995): La céramique grise monochrome de l'habitat protohistorique de l'île à Martigues (B.-du-Rh), *Sur les pas des Grecs en Occident, Etudes Massaliètes* 4, Ais de Provença, 339-362.
- GAILLEDROT, E. (2000): Les céramiques grecques archaïques en Languedoc Occidental, *Ceràmiques jònies d'època arcaica: centres de producció i comercialització al Mediterrani Occidental*. Monografies Emporitanes 11. Girona, 147-164.
- GAILLEDROT, E.; TAFFANEL, O.; TAFFANEL, J. (2002): *Le Cayla de Mailhac (Aude). Les niveaux du premier âge du Fer*, Monographies d'Archéologie Méditerranéenne 12, Lattes.
- GAILLEDROT, E.; SOLIER, Y. (2004): *L'établissement côtier de Pech Maho (Sigeac, Aude), aux VIe-Ve s. av. J.C., (Fouilles 1959-79)*, Monographies d'Archéologie Méditerranéenne 19, Lattes.
- GARCÉS, I.; MARTÍN, A.; VILÀ, M.V. (2003): Aproximació tipològica dels plats de vora à marli en ceràmica grisa monocroma i produccions afins a Catalunya, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 13, Lleida, 7-40.
- GIRY, J.; JULY, J.J.; SOLIER, Y. (1967): Les gobelets gris carénés, faits au tour, à l'Age du Fer Languedocien. *Rivista di Studi Liguri* 33. Bordighera, 217-244.
- JANIN, Th.; GAILLARD, A.; CALVET, C.; LENORZER, S.; MONTÉCINOS, A. (2002): La sépulture protohistorique de la Métairie Grande à Laure-Minervois (Aude) (VIIe s. av. n. è.), *Documents d'archéologie méridionale*, 25, Lattes, 123-128.
- LAFUENTE, A. (1999): Tipologia i quantificació dels materials ceràmics de les *insulae* 5A i 5B, *Excavacions arqueològiques a l'Illa d'en Reixac (1987-1992)*, (A. Martín et al. Dir.), Monografies d'Ullastret 1. Girona, 127-153.
- LLINAS, C.; ROBERT, A. (1971): La nécropole de Saint-Julien à Pézenas (Hérault). Fouilles de 1969 et 1970. *Revue Archéologique de Narbonnaise* 4. Paris, 1-33.
- MALUQUER, J.; PICAZO, M.; MARTÍN, A. (1984): *Corpus Vasorum Antiquorum. Espagne. Musée Monographique d'Ullastret*, fasc. I, IEC, Barcelona.
- MARCHAND, G. (1978): Importations de céramique grecque archaïque sur le littoral lagunaire des environs de Montpellier, *Gallia*. vol. 36, fasc. 1, Paris, 1-19.

- MARTY, F. (2002): L'habitat de hauteur du Castellan (Istres, B.-du-Rh.) à l'âge du Fer, *Documents d'archéologie méridionale*, 25, Lattes, 129-169.
- MARTÍN, A. (1994): Els antecedents ibèrics de la ciutat de Gerunda, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 33, Girona, 89-108.
- MARTÍN, A.; SANMARTÍ, E. (1976-78): Aportaciones de las excavaciones de la "Illa d'en Reixac" al conocimiento del fenómeno de la iberización en el norte de Cataluña. *Simposi Internacional. Els Orígens del Món Ibèric (Barcelona-Empúries 1977)*, Ampurias 38-40, Barcelona, 431-447.
- NICKELS, A.; GENTY, P.Y. (1974): Une fosse à offrandes du VIe siècle avant notre ère a La Monédière, Bessan (Hérault), *Revue Archéologique de Narbonnaise* 7, Paris, 25-57.
- NICKELS, A. (1978): Contribution à l'étude de la céramique grise archaïque en Languedoc-Rousillon. *Les céramiques de Grèce de l'est et leur diffusion en Occident. (Centre Jean Bérard. Institut Français de Naples. 6-9 juillet 1976)*. CNRS. Paris-Naples, 248-267.
- OLIVA, M. (1955): Actividades de la Delegación Provincial del Servicio de Excavaciones Arqueológicas de Gerona en 1955, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* 10, Girona, 317-411.
- OLIVA, M. (1956-57): Actividades de la Delegación Provincial del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas de Gerona en 1956, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* 11, Girona, 269-344.
- OLIVA, M. (1958): Actividades de la Delegación Provincial del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas de Gerona en 1957-1958, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* 12, Girona, 319-337.
- OLIVA, M. (1961-62): Resultado de algunos cortes estratigráficos en Ullastret, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* 15, Girona, 331-374.
- PY, M. (1974): Problèmes de la céramique grecque d'Occident en Languedoc oriental durant la période archaïque, *Simposio Internacional de Colonizaciones*, Ampurias-Barcelona 1971, 159-182.
- PY, M. (1979-80): Ensayo de clasificación de un estilo de cerámica de Occidente: los vasos pseudojonios pintados, *Ampurias* 41-42, Barcelona, 155-202.
- PY, M. (Dir.) (1993): *Dictionnaire des Céramiques Antiques (VIIème s. av. n. è. - VIIème s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)*, Lattara 6, Lattes.
- PY, M. (2009): *Lattara. Lattes, Hérault. Comptoir gaulois méditerranéen entre Etrusques, Grecs et Romains*, Paris.
- PY, M., ADROER, M., SÁNCHEZ, C. (2001): *Dicocer². Corpus des céramiques de l'Âge du Fer de Lattes (fouilles 1963-1999)*, Lattara 14, Lattes.
- ROOS, A.M. (1982): Acerca de la antigua cerámica gris a torno en la Península Ibérica, *Ampurias* 44, Barcelona, 43-70.
- SANMARTÍ, J.; ASENSIO, D.; MARTÍN, A. (2002): Les relacions comercials amb el món mediterrani dels pobles indígenes de la Catalunya sudpirinenca durant el període tardoarcaic (Ca. 575-450 AC). *Cypsela* 14. Girona, 69-106.
- TAFFANEL, O. et J. (1967): Les poteries grises du Cayla II à Mailhac (Aude). *Rivista di Studi Liguri*. 33. Bordighera, 245-276.

- TOLEDO, A.; P. de PALOL (2006): *La necròpolis d'incineració del Bronze final transició a l'edat del Ferro de Can Bech de Baix, Agullana (Alt Empordà, Girona). Els resultats de la campanya d'excavació de 1974*, MAC Girona, Sèrie Monogràfica 24, Girona.
- UGOLINI, D.; OLIVE, Ch. (1987): Un four de potier au Ve siècle avant J.-C. à Béziers, place de la Madelenie, *Gallia* 45, París, pàg. 13-28.
- VILLARD, F.; VALLET, G. (1955): Lampes du VIIe siècle et chronologie des coupes ioniennes, *Megara Hyblaea V. Mélanges d'archéologie et d'histoire* T. 67, pàg. 5-32.

[Recepció de l'article: 21-1-2015]

[Acceptació de l'article: 29-6-2015]